

**XIINXALA GA'UMSA QABIYYEE GILGAALOTA
KITAABA BARNOOTAA AFAAN OROMOO KUTAA 4^{FFAA}**

NABIYYUU DHIBBISAA DISAASAA

**YUUNIVARSIITHII ADDIS ABABAA
KOLLEEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTIITTI
MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUFII
FOOKILORII**

HAGAYYA, 2017

FINFINNEE

**XIINXALA GA’UMSA QABIYYEE GILGAALOTA
KITAABA BARNOOTAA AFAAN OROMOO KUTAA 4^{FFAA}**

NABIYYUU DHIBBISAA DISAASAA

GORSAA: OBBO DINQEESSAA DHEERESSAA

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
AFAAN OROMOOFI OGBARRUU BARSIIISUU
GAMISAAN GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOOKILORIITIIF DHIHAATE.**

YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA

KOLLEEJJII NAMOOMAA, QO’ANNOO AFAANII,

JORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTIITTI

MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF

FOOKILORII

HAGAYYA,2017

FINFINNEE

Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Dhaabbata Qorannoo Digirii Duraa Booddee

Waraqaa Qorannoo Ulaagaa Digirii Lammaffaa Afaan Oromoofi Ogbarruu Barsiisuu Guuttachuuf Nabiyyuu Dhibbisaa Disaasaa mataduree: *Xiinxala Ga'umsa Qabiyyee Gilgaalota Kitaaba Barnootaa Afaan Oromoo Kutaa 4^{ffaa}* jedhuun qophaa'e sadarkaa Yuunivarsiitiin kaa'e guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa alaa _____Mallattoo_____Guyyaa_____

Qoraa keessaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Gorsaa _____Mallattoo_____Guyyaa_____

Itti gaafatamaa muummee yookaan Qindeessaa sagantaa barnootaa Digirii lammaffaa (MA)

Axereeraa

Qorannoon kun mataduree “Xiinxala Ga’umsa Qabiyyee Gilgaalota Kitaaba Barnootaa Afaan Oromoo Kutaa 4^{ffaa}” irratti geggeeffame. Ka’umsi qorannichaas, qophiin qabiyyee gilgaalota kitaabichaa dandeettiwwan bu’uuraafi gooree afaanii karaa ga’umsa barattootaa dabaluu danda’uun dhihaachuurratti xiyyeeffannaa dhabuudha. Kaayyoon isaas bakkeewwan hanqinoonni kun itti mul’atan addaan baasuun akkamitti dhihaachuu akka qaban ibsuudha. Qorannoo kana gabbisuuf kitaabileen adda addaa mataduree kanaan walqabatan sakatta’amaniiru. Maddi ragaa qorannoo kanaas KB kutaa 4^{ffaa}fi barsiisota iddatteeffamanidha. Qorannichis, gosa qorannoo akkamtaan kan dhiyaate ta’ee, saxaxa ibsaan ibsameera. Mala iddatteessuu miticarraa keessaa iddatteessuu akkayyoo fayyadameera. Sakatta’a taasifameefi afgaaffii barsiisotaaf dhihaate kana irraas wanti argame, ga’umsi qabiyyee gilgaalota kitaabichaa dandeettiwwan bu’uuraafi gooree afaanii barsiisuu keessatti fakkeenyonni inni kitaaba irratti fudhate hanqina caasaa akka qaban, dubbisni dhihaate garmalee kan bal’ate ta’uufi gilgaalonni seerlugaas qindoomina kan hinqabne ta’uudha. Kana malees, sadarkaa kanatti barattoota afoola garaa garaan deggeranii gilgaalota qopheessuun barbaachisaa ta’ee osoo jiruu qabiyyee qophii gilgaalota kitaabichaa keessatti kan hinhaammamatamne waanta’eef hanqinaaleen isaa kun addaan ba’uun sakattaa’amaniiru. Qaaccessa geggeeffameefi cuunfaa qorannichaa irratti hundaa’uun argannoowwan gurguddoon qorannichaa: Qophiin qabiyyee gilgaalota kitaabichaa akkaataa dandeettii barattootaa gabbisuu danda’uun hindhihaanne. Gilgaalonni seerlugaa seera afaanii eeganii dhihaachuurratti hanqina qabu. Dubbisni kitaabichaa qajeelcha isarra jiru baay’ee bal’aa akka ta’eefi yeroo kennamee waliin kan walhinsimneefi qabiyyeen silabasii barnootichaa bakki inni itti gilgaala kitaabichaa keessatti hinhaammamatamne jiraachuu isaati. Waluamaa galatti, qophiin gilgaalota kitaabichaa irra deebi’amee ilaalamuu akka qabu bu’aan qorannichaa ni agarsiisa.

Galata

Hunda dura isa bu'aa ba'ii hedduu keessa na dabarsee sadarkaa kanaan na ga'e Waaqayyoof galanni guddaan haata'u. Itti aansuun galma ga'iinsa qorannoo koo kanaaf sababa kan ta'aniifi adeemsa qorannichaa keessatti jalqabaa hanga dhumaatti kan na cina dhaabbatan, akkasumas yeroo isaanii nuffii tokko malee aarsaa gochuun qajeelfamaafi gorsa naaf kennuun kan na faana turan gorsaa koo Obbo Dinqeessaa Dheeressaaf galannin qabu guddaadha.

Kana malees, yeroon odeeffannoowwan dhimma qorannoo koo kanaaf na barbaachisan funaannachuu deemuuf eyyama isaan gaafadhetti eyyamaafi meeshaalee na barbaachisan tokko tokko naaf kennuun kan na gargaaran hoogganaa mana hojii kootii kan ta'an Obbo Xurunaa Waaqjiraa osoon hingalateeffatin bira hindarbu.

Hiika Gabaajewwanii

AO	Afaan Oromoo
GWL	Godina Wallagga Lixaa
KB	Kitaaba Barnootaa/Kitaaba barataa
KBAO	Kitaa Barnootaa Afaan Oromoo
MK	Mana Kitaabaa
Q/B	Qajeelcha barsiisaa
Sad.	Sadarkaa

Baafata

Qabiyyee

Fuula

Axereeraa	i
Galata	ii
Hiika Gabaajewwanii.....	iii
Tarreeffama Gabateewwanii	vii
Boqonnaa Tokko: Seensa	1
1.1. Ariirrata Qorannichaa.....	1
1.2. Ka’umsa Qorannichaa	2
1.3. Kaayyoo Qorannichaa	3
1.4. Faayidaa Qorannichaa	3
1.5. Daangaa Qorannichaa.....	4
1.6. Hanqina Qorannichaa	5
Boqonnaa Lama: Sakatta’a Barruu	7
2.1. Sakatta’a Barruu Yaadrimee	7
2.1.1. Maalummaa Gilgaalotaa.....	7
2.1.2. Ga’ee Gilgaalonni Afaan Barsiisuu Keessatti Qaban.....	8
2.1.3. Mala Dhihaannaa Gilgaalota Afaanii	9
2.1.4. Amaloota Gilgaala Gaarii.....	10
2.1.5. Akaakuu gilgaalotaa	11
2.1.5.1. Gilgaalota yaada/odeeffannoo hir’ate guutuuf dhihaatan	13
2.1.5.2. Gilgaalota sababa waan tokkoo ibsuu gargaaran	13
2.1.5.3. Gilgaala yaada ofii ibsuu gaafatan	13
2.1.6. Gilgaalota Dhaggeeffachuu	14
2.1.7. Gilgaalota Dubbachuu	15
2.1.7.1. Ogummaa dubbachuu al-idilee (<i>informal speaking skill</i>)	16
2.1.7.2. Dandeettii dubbachuu idilee (<i>formal speaking skill</i>)	16
2.1.8. Gilgaalota Dubbisuu	17

2.1.8.1. Barbaachisummaa Gilgaala Dubbisuu	17
2.1.8.2. Sadarkaalee Dubbisuu.....	18
2.1.8.2.1. Dubbisuu Dura	18
2.1.8.2.2. Yeroo dubbisuu	19
2.1.8.2.3. Dubbisuu Booda.....	19
2.1.9. Gilgaalota Barreessuu	19
2.1.9.1. Barreessuu Dura.....	21
2.1.9.2. Yeroo Barreessuu	21
2.1.9.3. Gulaaluu	21
2.1.10. Jechoota Barsiisuu	22
2.1.11. Gilgaalota Seerlugaa.....	23
2.1.12. Dhihaannaa Gilgaalotaa Dandeettiiwwaniifi ogummaawwan walqixa shaakalchiisuu.....	23
2.2. Sakatta'a Barruu walfakkii	24
Boqonnaa Sadii: Saxaxaafi Mala Qorannichaa	27
3.1. Saxaxa Qoronnicha.....	27
3.2. Madda Odeeffannoo	27
3.3. Mala Iddattoo	27
3.4. Mala Filannoo Iddattoo	28
3.4.1. Kitaaba Barataa	28
3.4.2. Kutaa	29
3.4.3. Barsiisota	29
3.5. Meeshaalee Funaansa Ragaa	30
3.5.1. Sakatta'a Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo	30
3.5.2. Afgaaffii	31
3.6. Mala Xiinxala Ragaa	31
Boqonnaa Afur: Xiinxala Ragaalee.....	32
4.1. Ibsa Kitaabichaa	32
4.2. Xiinxala Kitaaba Barnootaa Afaan Oromoo Kutaa 4 ^{ffaa}	32

4.2.1. Xiinxala qabiyyee gilgaalota dandeettiwwan bu’uuraa afaanii barsiisuurratti xiyyeeffatanii	33
4.2.1.1. Gilgaalota dhaggeeffachuu	33
4.2.1.2. Gilgaalota Dubbachuu	37
4.2.1.3. Gilgaalota barreessu	38
4.2.1.4. Gilgaalota dubbisuu	42
4.2.1.5. Gilgaalota Fayyadama Jechootaa.....	44
4.2.1.6. Gilgaalota Jechoota Barsiisuu	48
4.2.1.7. Qabiyyee Afoolaa kitaabichaa	49
Boqonnaa Shan : Cuunfaa,Argannoowwanii fi Yaboo	53
5.1. Cuunfaa	53
5.2. Argannoowwan	53
5.3. Yaboo	54
Wabiilee	56
Dabalee – A.....	viii
Dabalee – B.....	x
Dabalee - C	xiii

Tarreeffama Gabateewwanii

Qabiyyee

Fuula

Gabatee 4.1. Gilgaalota dhaggeeffachuu KBAO kutaa 4 ^{ffaa} irratti qophaa'an.....	33
Gabatee 4.2. Gilgaalota dubbachuu KBAO kutaa 4 ^{ffaa} keessatti argaman.....	37
Gabatee 4.3. Gilgaalota barreessuu KBAO kutaa 4 ^{ffaa}	39
Gabatee 4.4. Bakka argama gilgaalota dubbisuu KBAO kutaa 4 ^{ffaa}	42
Gabatee 4.5. Gilgaalota KBAO kutaa 4 ^{ffaa} irraa fayyadama jechootaa agarsiisan(seerluga)	45
Gabatee 4.6. Tooftaalee gilgaalotni hiika jechoota barsiisuuf itti fayyadaman	48

Boqonnaa Tokko: Seensa

1.1. Ariirrata Qorannichaa

Gilgaalli qajeelfamoota afaan barsiisuu gochaan deggeramu dalagaawwan daree keessaa saffisiisuufi akka barattoonni afaan barachuutti milkaa'oo ta'aniif faayidaa guddaa qaba. Innis ilaalcha hayyoota adda addaan kan deggeramu yeroo ta'u, yaadni isaanii kunis akka armaan gadiitti ibsamee jira, (Ellis 2003).

A. Ilaalcha hayyoota xiinsammuu- akka ilaalcha isaaniitti gochi ykn gilgaalli sammuutti gargaaramuun meeshaa barattoonni odeeffannoo barnoota keessaa ittiin argataniifi adeemsisanidha.

B. Walitti dhufeenya mala dhahaa (from interaction hypothesis)- akka mala dhahaa kanaatti gilgaalli walii galtee sissi'eessuuf kan gargaarudha.

C. Haala dhiheenya yaad-sammuu (from cognitive approach)- isaan kun immoo gilgaalli sirrummaafi qajeelummaan afaan barachuu keessatti fakkeenyummaa guddaa qaba jedhu.

D. Ijaarsa yaadaa (from constructivism)- akka yaada hayyoota kanaattimmoo barattoonni karaa isaaniif ifaa ta'een/hiika qabuun barachuuf isaan gargaara. Kana malees, waan baratan akka hubatan, barachuun akka namoonni waa'ee isaanii yaadanii (*learning is closely to linked to how people feel about themselves*) fi barachuun walitti dhufeenya hawaasaa keessatti ga'ee guddaa akka taphatu ibsu.

Qophiin gilgaalota kitaaba irratti qophaa'anii kunis ga'umsaafi dandeettii barattootaa gama hundaan cimsuu keessatti shoora olaanaa qaba. Qabiyyeen kitaabaa tokko boqonnaadhaa gara boqonnaatti ulfaatinniifi bal'inni isaa akkuma dabalaa adeemu, qophiin gilgaalotaas isuma faana dandeettiifi ga'umsa barattootaa kan fooyyessaa adeemu ta'uu qaba.

Kanarraa ka'uun xiyyeeffannoon qorannoo kanaas qophiin qabiyyee gilgaalota kitaaba barnootaa A/O kutaa 4^{ffaa} hojiileen adda addaa gilgaalotaan dhihaatan dandeettiwwan barattootaa gama dhaggeeffachuu, dubbachuu, barreessuu, dubbisuu, seerlugaafi hiika

jechootaa gonfachiisuutiin ga'umsi inni qabu maal akka fakkaatu addaan baasee dhiheessuudha.

1.2. Ka'umsa Qorannichaa

Qorannoon kun xiinxala ga'umsa qabiyyee gilgaalotaa kitaaba barnootaa Afaan Oromoo kutaa 4^{ffaa} irratti kan xiyyeeffatedha. Gilgaalli karaalee qabiyyeen barnootaa ittiin barsiifamuufi shaakalli adda addaa barattootaaf ittiin dhihaatudha. Kana malees, gilgaalli safartuu ga'umsa dandeettii barattootaati.

Barattoonni sadarkaa kanarra jiran sad.1^{ffaa} marsaa 1^{ffaa} irraa gara sad.1^{ffaa} marsaa 2^{ffaa}tti ce'aa waan jiraniif haalli qophii qabiyyee gilgaalotaa kitaabichaa barattoota ga'oomsuun gara marsaa itti aanutti dabarsuuf ga'umsa inni qabu sakatta'uu barbaaduun qorannicha adeemsisuuf ka'umsa kan ta'edha. Adeemsa sakatta'iinsa isaa keessa haalli qophii qabiyyee gilgaalota kitaabichaa KBAO kutaa afurii isa duraa irraa adda akka ta'eefi qabiyyeen gilgaalota isaa hanqina akka qabu hubate.

Kana malees, barsiisaan barnoota AO kutaa 4^{ffaa} kana barsiisu ollaa bakka jireenya qoratichaa waan jiruuf akka waliigalaatti qorataaniifi barsiisaan ollaa isaa kun waa'ee qophii qabiyyee gilgaalota kitaabichaa irratti sakatta'a adeemsisaa turan. Kanarraa ka'uun qoratichi hanqinaaleen gilgaalota kitaaba barnootaa AO kutaa afurii dandeettiwwan bu'uuraafi gooree afaanii barattoota kutaa kanaa akka sadarkaa isaaniitti barsiisuuf qabu adda baasuun ibsuufi furmaata isaa soquuf qorannoo adeemsisuuf kaka'umsa godhate.

Akkasumas, ga'umsi qophii qabiyyee gilgaalota kitaaba barnootaa Afaan Oromoo barattoota kutaa 4^{ffaa} gara marsaa itti aanutti ceesisuuf riqicha waan ta'eef ga'umsa qabiyyee gilgaalota isaa sakatta'uun barbaachisaa ta'ee mul'ate. Kanaaf, hanqina qabaachuun qabiyyee kitaabichaafi dhimma kana ilaalchisee qorannoon qorattoota biroon kanaan dura haala kanaan adeemsifame dhibuun isaa qorannoon qoratichi adeemsise kanaaf ka'umsa ta'eeraaf jechudha.

Qorannichi gaaffilee bu'uuraa shanan kanaan gadiirratti hundaa'uun argannoo isaa keessatti deebisuu yaaleera.

1. Qabiyyeen qophii gilgaalota dhaggeeffachuu, dubbachuu, barreessuufi dubbisuu kitaabichaa dandeettii barattootaa haala gabbisuu danda’uun dhihaataniiruu?
2. Ga’umsi qabiyyee qophii gilgaalota kitaabichaa jechoota barsiisuufi seerlugaatiin qaban hanqina qabaa?
3. Qabiyyeen qophii gilgaalota kitaabichaa afoolaan deggeeree barnoota dhiheesseeraa?
4. Qabiyyeen qophiilee gilgaalotaafi yeroo isaaf kennamee walmadaalaadhaa?
5. Qabiyyeewwan silabasii barnootichaa keessatti argaman hundi qabiyyee gilgaalota kitaabaa keessatti haammatamuun barattoota bira gaa’aniiruu?

1.3. Kaayyoo Qorannichaa

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa “***Xiinxala Ga’umsa Qabiyyee Gilgaalota Kitaaba Barnootaa Afaan Oromoo Kutaa 4^{ffaa}***” yeroo ta’u, kaayyowwan gooree isaa immoo qabxiwwan armaan gadii haammata.

- Qabiyyeen gilgaalota kitaabichaa bifa dandeettiwwan afaanii bu’uuraa arfan akka barattoonni gabbifachuu danda’aniin dhihaachuufi dhiisuu isaanii sakatta’uu.
- Ga’umsa qabiyyeen gilgaalota kitaabichaa hiika jechootaafi seerluga barsiisuuf qaban addaan baasuu
- Bal’inni qabiyyee gilgaalotaafi yeroo kennamee walsimuufi dhiisuu isaa sakatta’uu
- Afoola garaa garaa fayyadamuun barnoota dhiheessuufi dhiisuu qophiilee qabiyyee gilgaalota kitaabichaa madaaluu
- Qabiyyeewwan silabasii barnootichaa keessatti argaman hundi qabiyyee gilgaalota kitaabaa keessatti haammatamuufi dhiisuu isaa addaan baasuu

1.4. Faayidaa Qorannichaa

Qorannoon tokko yammuu adeemsifamu qaama qorannicha adeemsises haata’uu qaamolee biroo waan fayyadu niqabaata. Rakkoo tokko rakkoodha jedhanii ilaaluu qofa osoo hintaane madda rakkinichaa adda baafachuun qaama dhimmi isaa ilaalu wajjin

ta'uun furmaata isaa barbaaduuf qorannoon faayidaa guddaa qaba. Kanaafuu, qaamoleen armaan gadiitti eeraman qorannoo kanarraa fayyadamoo nita'u.

- Barsiisonni barnoota Afaan Oromoo kutaa 4^{ffaa} barsiisaniif manneen barnootaa iddateeffan keessatti argaman qabiyyeen gilgaalota kitaabichaa ga'umsa qabaachuufi dhiisuu isa addaan baasanii akka hubataniif isaan gargaara.
- Qopheessitoonni sirna barnootaa dhimma qabiyyeefi ga'umsa gilgaalota kitaaba barnootaa Afaan Oromoo kutaa 4^{ffaa} kana akka keessa deebi'anii ilaalaniif karaa ni akeekaaf.
- Namoota gara fuula duraatti qorannoo kana fakkaatu adeemsisaniifi kanneen qorannoo kana fooyyeessuu barbaadaniif ka'umsa ta'uufii danda'a.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Kitaabni afaanii tokko yeroo qophaa'u aadaa hawaasaafaanichaan osoo walhindhabin seenduubee hawaasichaa irratti hundaa'ee kan qophaa'u ta'uu qaba. Kana jechuunis keessumaa afaan dhalootaa barsiisuu keessatti kitaabileen afaanii qophaa'an aadaafi duudhaa ummatichaan ala qophaa'uun gaarii miti. Sababiin isaa aadaafi hawaasni walirraa addaan bahanii jiraachuun waan hindanda'amneefi.

Qorannoon kun qophiin qabiyyee gilgaalota KBAO kutaa 4^{ffaa} Ministeera Barnootaa, B.B.O fi Pirojektii 'READ TA' jedhamuun bara 2007/2015 maxxanfame irratti daanga'uun kangeggeeffamedha. Qabiyyee qophii gilgaalota kitaabichaa ulaagaa adeemsa sirni barnootaa barbaadu hunda akka sadarkaa kutichaatti dhihaachuufi dhiisuu isaa karaa hedduu ilaaluun nidanda'ama.

Haata'u malee, madaallii kana karaa maraan geggeessuun waan ulfaatuuf, ga'umsa qabiyyee gilgaalota kitaabichaa dandeettiwwan bu'uuraa afaaniifi hiika jechootaa barsiisuu, seerlugaafi itti fayyadama afoolaa inni qabu, akkasumas bal'ina qabiyyee gilgaalotaafi yeroo kennameef madaaluu qofaa irratti xiyyeeffachuun daangaa isaa murteesseera. Kun ammoo qorannichi mata-duree biroo keessa seenuun akka adeemsi qorannichaa hingufanneef daran kan fayyadudha.

.Akkasumas, manneen barnootaa godinicha jalatti argaman hunda deemuun barsiisota kallattiidhaan barnooticha barsiisan irraa odeeffannoo funaannachuun waan ulfaatuuf barsiisotaafi manneen barnootaa bakka jireenya qoratichaa keessatti argaman (G/W/L,Bulchiinsa Magaalaa Gimbii) qofaarratti daanga'uun dirqama ta'eera.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Qorannoon tokko yeroo adeemsifamu hanqina hindhabu.Haaluma kanaan dhimma qophii qabiyyee gilgaala kitaaba barnootaa Afaan Oromoo kutaa 4^{ffaa} ilaalchisee qabxiileen kanaan gadii kunneen hanqinoota adeemsa qorannichaa keessatti mudatanidha.

Yeroo qorannoon kun adeemsiifamu qorannoowwan kanaan dura haala kanaan dhimma ga'umsa qabiyyee qophii gilgaalota kutichaarratti hojjetaman dhibuun isaa hanqinoota adeemsa qorannichaa mudatanidha.Sababiin isaa osoo qorannoon akkasii kanaan dura hojjetame jira ta'ee karaa qorataatti agarsiisa ture.Akkasumas,yeroo qorataan kitaabilee dhimma qorannichaaf isa gargaaran barbaacha gara Yuunivarsiitii kanaatti (Yuunivarsiitii Addis Ababaa) deddeebi'aa turetti walharkaa fuudhiinsa kitaabaatu geggeeffamaa jira jechuun manni kitaabaa tajaajila kennuu dhiisuu (yeroo boqonnaa semisteera 1^{ffaa} keessa waanan dhufeef)fi qorannoowwan hanga tokko kanatti siqan kanaan dura hojjetaman immoo qilleensarra jiru (online) jechuun hojjetoota M/K tiin akka barbaadametti argachuu dhabuu,odeef-kennitoota akka fedhaatti argachuu dhabuufi qopheessitoonni kitaabichaa yaada kennuuf fedha dhabuun,baay'ina hojii irraan kan ka'e yeroo ga'aa dhabuun rakkowwan adeemsa qorannichaa keessatti qorataa mudatanidha.

1.7. Qindoomina Qorannichaa

Qorannoon boqonnaa shan qaba.Boqonnaa tokko jalatti ariirrata qorannichaa, ka'umsa, kaayyoo (gooroofi gooree), faayidaa, daangaa, hanqinaafi qindoomina qorannichaatu ibsame. Boqonnaan lama sakatta'a barruu yeroo ta'u,as jalatti barruulee yaaxxinaafi barruulee walfakkiitu dhihate. Boqonnaan sadii mala qorannichaa ta'ee malli qorannoo, maddi odeeffannoo, maddootni ragaa, malli iddatteessuu, tooftaaleen funaansa ragaa (sakatta'a dookimentiifi afgaaffii) fi malli xiinxala ragaa boqonnaa kana jalatti ibsame. Boqonnaa afraffaan qaaccessaafi ibsa ragaaleeti.Bakka kanattimmoo sakatta'a kitaabaa adeemsifameefi yaadota afgaaffiin barsiisotarraa argamantu qaaccееffame. Boqonnaan

shanaffaan cuunfaa, argannoofi yaboo qorannichaati.Yaadni dimshaashaa qorannichaa, ragaalee qaacceffaman irraa ka'uun argannoowwan kan kaa'amaniifi hanqinoota mul'atan kanaaf yaada furmaataa ta'uu danda'a jedhee kan yaade qoratichi bakka kanatti ibsee jira.

Boqonnaa Lama: Sakatta'a Barruu

2.1. Sakatta'a Barruu Yaadrimee

2.1.1. Maalummaa Gilgaalotaa

Akka Marriam Webster (2003) hiiktutti gilgaala jechuun ga'umsa ykn dandeettii gama barnootatiin guddifachuu/fooyyeffachuuf kan shaakalamu ykn hojii hojjetamudha. Akkasumas, gilgaalli kaayyoo murtaawaa tokko galmaan ga'uuf hojii hojjetamudha jechuun guuboo jechootaa isheerratti ibsiti.

Akka Richard (2001), Breen (1987:26) wabeeffachuun ibsetti, gilgaalli/hojiin hojii barnoota afaaniitiif isa baay'ee barbaachisaadha. Afaan barsiisuu keessatti bifa salphaafi ifaa ta'een hojii barnootaa galmaan ga'uuf gilgaalli isa bu'uuraati. Meeshaaleen barnootaa afaan barsiisuuf qophaa'an, qabiyyeen isaan ofkeessatti qaban, adeemsi raawwii ykn hojiirra oolmaa isaanii kan isaan ifatti mul'atan karaa hojii/gilgaalaatiini.

Prabhu (1987:17) achuma keessatti gilgaalaaf hiikoo yeroo laatu, gilgaalli sochii barattoonni odeeffannoo kennameef tokko ittiin hojjechuun bu'aa barbaadame bira ittiin ga'aniifi barsiisonni adeemsa sochii (activity) sanaa ittiin sissi'eessaniifi to'atanidha jedha.

Richard (2001), Crookes (1986:1) wabeeffachuun yoo ibsu, gilgaalli kutaa hojii isa xiqqaa kaayyoo murtaa'e qabuufi qaama koorsii barnootaa keessaa isa tokko ta'ee kan fudhatamudha jechuun hiika. Kana malees, akka Ellis, (2002) ibsutti, gilgaalli kan galmi afaanii barbaadame (waliin dubbiin) barattootaan bu'aan ittiin argamu karoora hojiiti. Innis qooda fudhannaan isaa dursa hiika kennuurratti kan xiyyeeffatu ta'ee adeemsa itti fayyadama afaanii addunyaa dhugaa keessatti itti hirmaataniifi ogummaawwan afaanii bu'uuraafi gooree barsiisuuf qooda guddaa kan qabudha. Akkasumas, gilgaalli waliin dubbii saffisiisuutti dabalee odeeffannoo filuu, qoqqooduu, tarreessuufi madaaluuf kan gargaarudha.

Yaada hayyoota armaan olii kanarraa kan hubannu hojiin /gilgaalli afaan barsiisuu keessatti shoora olaanaa kan qabudha.

2.1.2. Ga'ee Gilgaalonni Afaan Barsiisuu Keessatti Qaban

Hojiwwan daree barnootaa keessatti raawwatamaniif bu'uurri gilgaala yeroo ta'u afaanni immoo meeshaa gilgaala sana ittiin fiixaan baasanidha. Sababiin isaa gilgaalli sochii barattoonni ittiin bu'aa afaan barachuurra barbaadame sana bira ga'anidha. Gilgaalli ofii isaaf hojiidha osoo hintaane adeemsa barachuu-barsiisuu mijeessuuf kan qophaa'ufi bu'aan barnoota afaanii kan ittiin mul'atudha. Hojiirra oolmaan isaas dhuunfaan, cimdiifi gareen ta'uu danda'a. Akkaataa ulfaatina isaatti walduraa duubummaa isaa eegee meeshaalee (kitaaba) barnootaatiin qophaa'uu akka qabu Richard(2001) Freez(1998:17) wabeeffachuudhaan akkas jechuun ibsa.

Silabasii barnoota afaanii keessatti gilgaalli walduraa duuba ulfaatina isaa eegee meeshaalee barnootaa keessatti qophaa'u tokko salphaa irraa gara ulfaataatti kan adeemuu qabu, muuxannoo barattootaa kan giddu-galeeffateefi akkaataa afaanichi barbaaduun qophaa'uu kan qabu dha.

Walumaa galatti, silabasii barnoota afaaniif qophaa'u keessatti walduraa duubni dhihaannaa hojiilee/gilgaalotaa qabxiilee armaan gadii xiyyeeffannaa keessa galchuu akka qabu (Richard:2001) Honeyfield wabeeffachuun akka armaan gadiitti ibsa.

Adeemsa barattoonni ciicata barreeffamaa irraa bu'aa argachuu danda'aniin qophaa'uu kan qabu ta'ee galmi barbaadamu ammo dandeettiwwan afaanii bu'uuraafi gooree akka barattoonni gabbifatan gochuudha. Kana malees, gilgaalli ogummaawwan afaanii bu'uuraa, beekumsa jechootaafi mata duree qabiyyee, tarsiimom hubannaa barreeffamaafi waliin dubbii, hammamtaafi akaakuu gargaarsa barattootaaf godhamuu, dalagaalee barsiisotaafi barattootaa, yeroo qabiyyee tokkoof kenname, kaka'umsa, ofitti amanamummaafi qaayidaa barachuu (Learning styles) of keessatti haammatee ykn giddu-galeeffatee qophaa'uu qaba.

Dimshaashumatti, qabxiilee olitti tarreeffamanirratti xiyyeeffachuun gilgaalonni kitaaba barnoota afaanii tokko qophaa'uu qabu jechuudha.

2.1.3. Mala Dhihaannaa Gilgaalota Afaanii

Breen (1987) Nunan (1989) keessatti afaan kaayyoo tokko, qabiyyee mijataafi adeemsa hojii murta'an baratamuuf caaseffame gilgaalotaan gaggeeffama. Kanaaf, dalagaaleen karoora hojii hedduun kanneen adeemsa kaayyoo afaan barachuu hundasissi'eessuuf gargaaran gilgaalota salphaafi ifoo ta'an irraa gara ciccimoofi walxaxaata'anitti qindaa'uun dhihaatanidha. Karaa biraatiin, barattoonni ciicata gilgaala irraaargataniin haala qabatamaan dalagaa addaddaa hojjechuu danda'u. Gilgaalonni barnootaaf dhihaatan hanga danda'ametti haala qabatamaa dhugaan walitti kandhihaatanta'uu qabu.

Kana malee, akka Prabhu (1987) ,Richardsfi Renandyan (2001) keessatti waa'ee gilgaalaa ibsutti,gilgaaloonni (hojiwwan) gocha barattoonni odeeffannoodeemsa barumsaan argatan gargaaramuun waan barataniin milkaa'uuf raawwatanidha.Adeemsi barnoota afaanii immoo, gochaalee gilgaalaan dhihaatan dalaguu shaakaluuirraatti kan xiyyeeffatedha. Meeshaalee barnootaa afaan barsiisuuf qophaa'anqabiyyeewwan qindeessuuf adeemsa afaan barachuu tilmaamame keessatti dalagaawwangilgaalotaaf xiyyeeffannaa kennu.Sababiinisaa unka afaanii barnootaaf dhihaatugilgaalotaan shaakalamuun baratama.Kanaafuu, haalli gilgaalli itti qindaa'ee shaakalamuadeemsa barnootaa mul'isuu danda'a jechuudhaan ibsanii jiru.

Akka yaada hayyoota kanaarraa hubachuun danda'amutti, gilgaalli dalagaa barnoota afaanii keessatti raawwatamu ta'ee, kitaaba barnootaatiin qindaa'ee kandhihaatudha. Yaadni Richardsfi Renandya (2001), Nunan (1989), armaan olitti ibsanis maalummaa gilgaalaarratti kan waliigalan yemmuu ta'u, dhiheenya sadarkaa isaa eeggate barnootaafaanii keessatti barbaachisaa akka ta'e kan nama hubachisudha.

Nunan (1989) akka ibsetti gilgaalli dalagaa barattoonni ciicata/galtee barnootaa argataniin haalaqabatamaa keessaatti dalagaan kan murteessu gaaffiilee addaaddaati.Waan kana ta'eef, gilgaalonni barnootaaf dareetti dhihaatan haala qabatamaa dhugaan walfakkaachuu qabu.Akkuma beekamu malli yeroo ammaa afaan barachuufi barsiisuuf hordofamaa jiru, malaafaan waliigalteef barsiisuu (communicative language teaching)ti. Akka Nunan (1989) ibsetti, mala afaan waliigalteef barsiisuu keessatti dhihaannaan dalagaa irratti hundaa'e gilgaalaaf bakka guddaa qaba.

Dhihaannaa kana keessatti adeemsi barachuufi barsiisuu gocha barattoonni dalaguunafaan baratan irratti kan hundaa'edha. Gochi ammoo, gilgaala adda addaa dalaguudha. Dhihaannaa afaan waliigalteef barsiisuu kanaan barsiisuuf barsiisaan qaama afaan baratamuuf gilgaalota qindaa'an dhiheessa; barattoonni ammoo gilgaalota dhihaatan dalaguu keessa afaan baratu.

2.1.4. Amaloota Gilgaala Gaarii

Akka Nunan (1989), qorannoo gaggeesseen ibsetti hojiin ykn gilgaalli afaan itti shaakalamuun baratamu haala adda addaan akka dhihaatu lafa ibsee jira. Kana irratti hundaa'uun gilgaalli barnootaa bifa ittiin dhihaateefi qaama afaanii baratamu shaakalchiisuun amaloota qabaachuu qaban jedhee yaade akka armaan gadiitti tarreeffameen addeessee jira. Gilgaalonni barnoota afaanii gaariin:

- ✓ Barattoonni ogummaa afaanii barataniin hojjechuufi shaakaluu akka danda'an kan isaan taasisu
- ✓ Haala qabatamaa jiru irratti hundaa'uudhaan kan dandeettii walii galteedaree barnootaa keessatti shaakalchiisu
- ✓ Barattoonni rakkoo furuun gara yaada goolabaatti akka ce'an kan hirmaachisu
- ✓ Wantoota qabatamoo yookiin dhugaa ta'an irratti kan hundaa'u
- ✓ Barattoonni akka odeeffannoo waljijjiiran kan hirmaachisu
- ✓ Barattoonni akka irra deddeebi'anii shaakalan kan isaan taasisudha.

Akka Nunan ibsetti, gilgaalonni barnoota afaanii keessatti ogummaan afaanii barnootaf dhihaate kan ittiin shaakalamu waan ta'eef, bakka guddaa qaba. Gilgaalonni kun immoo, haala barataan shaakaluu danda'uun dhihaachuun isaanii amala gilgaala gaarii isaan jechisiisu akka qabaatan yaada armaan oliirraa hubachuun nidanda'ama.

Akka Ellis, (2002) jedhutti gilgaalli adeemsa ittiin raawwatamu sadii qaba. Adeemsonni kunneenis :

i. *Dalagaa duraa (before task)* – kaayyoon isaa hojii itti aanu qopheessuuf gargaara. Innis fayyadama jechoota afaanii barattoonni hojicha keessatti dhimma itti bahuuf deemaniifi adeemsaafi bu'aa gochichaa barsiisaan dursee ibsa. Kunis adeemsa gilgaalichaa barsiisaan

dursee akka barattoota deggeru taasisa. Fakkeenya kennameerratti hundaa'uun akka barattoonni hojicha hojjetan gaafachuuf oola. Akkasumas, gaaffilee gochaa kennameen ala barattoota gaafachuun akka isaan hojii itti aanuuf of qopheessan gochuuf gargaara. Karoora qinda'aa hojicha/gilgaalicha hojjechuuf dursa akka qopheeffatan taasisa.

ii. Yeroo dalagaa (during task) – yeroo kana hojiin barsiisaan adeemsa hojichaa qajeelchuufi hojicha dalagsiisudha. Kana jechuun akkaataa gochichi itti dalagamu qabutti hojjechuudha. Kun immoo barsiisaafi barataan waliin ta'uun hojicha akka xumuraniif gargaara. Si'a kana barsiisaan dalagaa barattootaa kan sissi'eessu yeroo ta'u barattoonni immoo hojii/dalagaa kennameef hojjetu jechuudha.

iii. Gochaan booda (after task)- kun immoo gilgaala tokko erga hojjetanii booda, dhugeeffannoo hojichaa mirkaneeffachuuf adeemsa adeemamu yoo ta'u, innis gochicha irra deebi'anii ilaaluuf akkaataa dalagaa gilgaalichaa barattoonni waan hubatan akka ibsaniif daandii kan agarsiisudha.

Walumaa galatti, maloota gilgaalaatti fayyadamuun barsiisuun carraa ogummaawwan afaanii guddifachuufi hubannoo dabalachuu barattootaa uumuudha. Akka Ellis, (2002) jedhutti kana gochuuf immoo seeronni armaan gadii kunneen ni fayyadu. Isaanis :

- Sadarkaa cimina ykn ulfaatina gochaan kaa'uu
- Hojicha booda beekumsa argamuu danda'u ibsuu
- Hojicha keessatti dammaqinaan barattoonni akka hirmaatan taasisuu
- Hojicha dura akka barattoonni hiikoo dalagaa sanaa hubatan dursa qabsiisuu
- Hammam akka barattoonni dalagicha hubatan gaafachuu

Malleen olitti ibsaman kunneen dalagaa sana akkaataa barbaachisummaa isaatti hojjechiisuuf deggersa barsiisaan taasisu waliin kan walqabatanidha.

2.1.5. Akaakuu gilgaalotaa

Nunan (1989); Breen (1987) wabeeffachuun afaan kaayyoo tokko, qabiyyee mijataafi adeemsa hojii murta'aan baratamuuf caaseffame gilgaalotaan gaggeeffama. Kanaaf, dalagaaleen karoora hojii hedduun kanneen adeemsa kaayyoo afaan barachuu

hundasissi'eessuuf gargaaran gilgaalota salphaafi ifoo ta'an irraa gara ciccimoofi walxaxaata'anitti qindaa'uun dhihaatanidha. Karaa biraatiin, barattoonni cicata gilgaala irraaargataniin haala qabatamaan dalagaa addaddaa hojjechuu danda'u. Gilgaalonni barnootaaf dhihaatan hanga danda'ametti haala qabatamaa dhugaan walitti kan dhihaatanta'uu qabu.

Haaluma walfakkaatuun, akka Richardsfi Renandyan (2001), Prabhu (1987) wabeffachuun ibsanitti, gilgaaloonni (dalagaaleen) gocha barattoonni odeeffannoo adeemsa barumsaan argatan gargaaramuun waan barataniin milkaa'uuf raawwatanidha. Adeemsi barnoota afaanii ammoo, gochaalee gilgaalaan dhihaatan dalaguu shaakaluu irraatti kan xiyyeeffatedha. Meeshaalee barnootaa afaan barsiisuuf qophaa'an qabiyyeewwan qindeessuuf adeemsa afaan barachuu tilmaamame keessatti dalagaawwan gilgaalotaaf xiyyeeffannaa kennu. Sababnisaa, unka afaanii barnootaaf dhihaatu gilgaalotaan shaakalamuun baratama. Kanaafuu, haalli gilgaalli itti qindaa'ee shaakalamu adeemsa barnootaa mul'isuu danda'a jechuudhaan ibsanii jiru.

Akka yaada ogeeyyii kanaarraa hubachuun danda'amutti, gilgaalli dalagaa barnootaafaanii keessatti raawwatamu ta'ee; kitaaba barnootaatiin qindaa'ee kan dhihaatudha. Yaadni Richardsfi Renandya (2001), Nunan (1989), armaan olitti ibsanis maalummaa gilgaalaarratti kan waliigalan yemmuu ta'u; dhiheenya sadarkaa isaa eeggate barnootaafaanii keessatti barbaachisa akka ta'e kan nama hubachisudha. Nunan (1989), akka ibsetti gilgaalli dalagaa barattoonni ciicata barnootaa argataniin haalaqabatamaa keessaatti dalagaan kan murteessu gaaffiilee addaddaati. Waan kana ta'eef, gilgaalonni barnootaaf dareetti dhihaatan haala qabatamaa dhugaan walfakkaachuu qabu.

Akkuma beekamu malli yeroo ammaa afaan barachuufi barsiisuuf hordofamaa jiru, mala afaan waliigalteef barsiisuuti. Akka Nunan (1989), ibsetti, mala afaan waliigalteef barsiisuu keessatti dhihaannaan dalagaa irratti hundaa'e gilgaalaaf bakka guddaa qaba. Dhihaannaa kana keessatti adeemsi barachuufi barsiisuu gocha barattoonni dalaguunafaan baratan irratti kan hundaa'edha. Gochi ammoo, gilgaala addaddaa dalaguudha. Dhihaannaa afaan walii galteef barsiisuu kanaan barsiisuuf barsiisaan qaama afaan baratamuuf gilgaalota qindaa'an dhiheessa; barattoonni ammoo, gilgaalota

dhihaatan dalaguu keessa afaan baratu. Nunan (1989), gilgaalota kana bakka gurguddaa sadiitti qooduun ibsa. Isaanis:

2.1.5.1. Gilgaalota yaada/odeeffannoo hir'ate guutuuf dhihaatan

Gilgaalonni gosa kanaa odeeffannoo nama tokko irraa nama biraatti yookiinbakka irraa bakka biraatti qaxxamursuu kanneen danda'anidha. Sababi isaas, odeeffannoo barataan tokko beeku, barataan biraatan biraa beekuu dhiisuu waandanda'uuf wanta beekaniifi muuxannoo akka waljijjiiran taasisa. Kunis gilgaalaakka hojii cimdii hojiichisutti ilaala. Hojii cimdii keessatti ammoo, barattoonni hundi waliin dubbachuun, odeeffannoo barbaadame kennuu keessatti qooda fudhatan qabu. Fakkeenyaaf, fakkii hinxumuramne tokko dhiheessuun ergaa isaa akka afaaniin ibsan taasisuudha.

2.1.5.2. Gilgaalota sababa waan tokkoo ibsuu gargaaran

Gosni gilgaalaa kun ammoo, odeeffannoo dhihaaterratti hundaa'uudhaan odeeffannoo haaraa akka maddisiisan taasisuuf sababa qabatamaa dhiheessuudha.

2.1.5.3. Gilgaala yaada ofii ibsuu gaafatan

Gaaffiilee gilgaalota gosa kanaatiin dhihaatan haala dhihaate keessatti deebiifedhii, miiraafi ilaalcha kan adda baasanidha. Kan ammoo, odeeffannoo qabatamaa fayyadamuun yaadaa ofii ibsuuf gargaara. Haata'u malee, bu'aan isaasirrii ta'uu yookiin sirrii ta'uu dhabuu kan mul'isu adeemsa tokko ta'e hinqabu. Fakkeenyaaf, seenaa jalqabamee takko yaada mataa ofiitiin xumuruu, mariidhimma hawaasummaa adda addaa keessatti qooda fudhachuu ta'uu danda'a. Haaluma walfakkaatuun, Nunan (1989), gilgaalonni barnootaa akkaataa hubannoofi dandeettii barattootaa irratti hundaa'uun qindaa'ee sadarkeeffama. Adeemsa tartiibeessuufi qindeessuu gilgaalota hubannoo irratti hundaa'an irraa ka'uun gara gilgaalota to'annaan dalagamaniitti adeemama. Dhuma irratti ammoo, gilgaalota waliigaltee dhugaatti barattoota hirmaachisanitu dhahaata.

Akka yaada Nunan kanarraa hubachuun danda'amutti, gilgaalli barnoota dareetti barataaf dhihaatu sadarkeeffamuun qindaa'uu qaba. Haallii ittiin sadarkeeffamuu ammoo, hubannoofi dandeettii barattootaarratti kan hundaa'ee ta'uu qaba. Innis, sadarkaa bilchina sammuufi hubannoo barattootaa xiyyeeffannaa keessa kan galche ta'ee; yaada kamtudura

dhufuufi kamtu itti aanee dhufuu qaba kan jedhuun kan walqabatedha. Sababni isaa, hubannoofi dandeetti barattootaa sadarkaa tokkooffaafi barattoota sadarkaa lammaffaakan walgitu miti. Waan kana ta'eef, sadarkeessuun hubannoofi dandeettii barattootaa kan giddu galeessagodhate ta'ee; hiika jechootaa akkaasumas, ogummaa afaanii kamiyyuu sadarkaa sadarkaan kan qindeessuun kan walqabatedha. Karaa biraa, gilgaalonni salphaa irraa garacimaatti, yaada ifaa ta'e irraa gara yaada walxaxaatti, yaada murtaa'aa irraa gara yaada dimshaashaatti qindaa'uu qabu. Nunan,(1989).

Yaada hayyoota armaan olii kana bu'uura godhachuun qophiileen ga'umsa gilgaalota KBAO kutaa 4^{ffaa} kun maal akka fakkaatu gilgaala gilgaalatti qoqqooduun akka itti aanutti sakattaa'amee jira.

2.1.6. Gilgaalota Dhaggeeffachuu

Dhaggeeffachuun tooftaa ittiin waabaratan keessaa isa guddaadha. Waan dhaggeeffatan tokko xiyyeeffannaa itti kennuun yoo dhaggeeffatan yaada darbaa jiru hubachuurra darbanii dhaggeeffataa gaarii ta'u. Dhaggeeffataa gaarii ta'uun ogummaa salphaatti gonfatamu miti; kan yoo barbaadan dhaggeeffatanii yoo hinbarbaadne ammoo dhiisan.

Dhaga'uufi dhaggeeffachuun ogummaawwan adda addaati. Dhaga'uun sagalee alarraa akka feeteen namatti dhufu yoo ta'u, dhaggeeffachuungaruu xiyyeeffannaa itti kennuun miira guutuun yaada dubbatamaa jiru tokko hordofuu jechuudha. Kanaafuu, daree barnootaa keessatti barattoonni kan barnoota isaanii waliin waljala darbaniif sababa yeroo barsiisaan ykn barsiiftuun isaanii barsiisan xiyyeeffannaan dhaggeeffachuu dhabuu isaaniiti. Xiyyeeffannaa dhabuun wantoota hedduurraa kan maddu yoo ta'u, rakkoo dhaggeeffachuu isa guddaadha. Barattoonni wanta dhaggeeffatanitti kan hingammanne yoo ta'e, mata dureen dhaggeeffatan faayidaa kan hinqabneefi jireenya isaanii waliin kan walhinquunnamne yoo ta'e, kana malees, sagaleen daree keessatti yeroo barnoota isaanii dhaggeeffatan qulqullina kan hinqabne yoo ta'e fedhiin barnootichatt xiyyeeffannaa kennanii dhaggeeffachuu isaanii gadaanaa ta'a.

Akka Dave (1996) fi kanneen biroo jedhanitti dhaggeeffataa gaarii ta'uuf qabxiileen armaan gadii barbaachisoodha. Isaanis :

- Gara qaama dubbataa jiruu ilaaluu
- Xiyyeeffannaafi miira guutuun dubbataa dhaggeeffachuu
- Waan gara jalqabaatti dubbatamee darbe yaadataa adeemuu
- Bakka ifa hintaanetti gaafachuu
- Yaadannoo gaggabaabaa qabataa adeemuu fa'i.

2.1.7. Gilgaalota Dubbachuu

Amaloota dubbiin ykn haasawaan afaan barsiisuu keessaa inni guddaan caasaafi tajaajila afaaniif xiyyeeffannoo kennuudha. Kana jechuun tooftaa barattoonni cimdii ykn gareen dalagaa (task) tokko raawwatan fayyadamuu jechuudha. Innis yaada beekumsa afaanii gabbifachuuf afaan dubbii (communicative language) yoo ta'edha yaada jedhu ofkeessaa qaba. Kana gochuuf ammoo kutaa afaanii keessatti barattoonni waliin dubbii (dialogue) taasisuun barbaachisaadha. Kun immoo kan inni danda'amu yoo meeshaaleen barnootaaf qophaa'an, keessumaa kitaabni barattootaa gochoot akkasiif xiyyeeffannoo kennuun qophaa'edha. Yaada kana Richard kitaaba isaa keessatti akkas jechuun ibsa.

The range of the exercise types & activities compatible with a communicative approach is unlimited, provided that such exercises enable learners to attain the communicative objectives of the curriculum, engage learners in communication, & requires the use of such communicative processes as information sharing, negotiation of meaning, & interaction. (Richards 2001: 78).

Akka yaada hayyuu kanaatti, akaakuwwan gilgaalotaa bifa ogummaa (skill) kana barattoota gonfachiisuu danda'uun qophaa'anii dandeettii dubbii (communicative skill) isaanii salphaatti akka gabbifataniif gargaara. Kunis odeeffannoo waljijjiiruu waliigalteefi walitti dhufeenya barattoota gidduu cimsuuf shoora olaanaa qaba.

Dubbachuufi dhaggeeffachuun sochiiwwan (activities) yeroo mara waliin deemanidha. Dubbataan jiraannaan dhaggeeffataan hindhibu waanta'eef. Keessumaa daree barnootaa keessatti sochiiwwan kun dhugoomoodha; akkuma ogummaawwan biroo

ni raawwatamu jechuudha.Dubbataa gaariin akkuma yaada isaa sirriitti ibsu, dhaggeeffataa gaariinis waandhaga'eefi dhaggeeffate qajeelloon hubata ykn yaadata.

Ogummaawwan dubbachuu kun ogummaa dubbachuu al-idileefi ogummaa dubbachuu idilee jedhamuun bakka 2tti qoodamu.

2.1.7.1. Ogummaa dubbachuu al-idilee (*informal speaking skill*)

Dandeettiin dubbachuu al-idilee waliin dubbii namootni jireenya isaanii guyya guyyaa keessatti raawwatanidha.Gara daree barnootaatti yoo finne hojii garee keessatti mariin hirmaachuu,kallattii(kallattii yeroo jennu bakka argama waan tokkoo ykn haala raawwii waan tokkoo)hiriya ofiitti agarsiisuu,waliin dubbii yeroo barattoota hiriyoota ofii waliin walbaranii ykn barattoota hiriyoota ofii ta'an walbarsiisuu,beeksisa adda addaa beeksisuu (kun karaa gumii minii miidiyaa mana barumsaa ykn afaaniffaan ta'uu danada'a) fa'iin kan raawwatamudha. (Gary Forlini 1990).

Walumaa gala, karaalee armaan olitti ibsamaniin barattoonni dandeettii dubbachuu isaanii karaalee al-idilee ta'een fooyyeffachuu waan danda'aniif ajajootni akka barattoonni dalagaa kana raawwatan taasisu qabiyyee kitaabaattii dabalamee gaarii ta'a.

2.1.7.2.Dandeettii dubbachuu idilee (*formal speaking skill*)

Dandeettiin dubbachuu idileen hirmaattota dubbii kan akka gareewwan xixiqqoo (small groups)akka marii kilaboota ykn marii barattoonni daree barnootaa keessatti adeemsisaniifi gareewwan gurguddoo akka walitti qabama miseensota manneen barnootaafaatti (school assembly) yeroo dubbatanidha.Dandeettiin dubbachuu akkasii kun dandeettii dubbachuu al-idileerra qophee kan gaafatudha.Yeroo dubbachuu muuxannoo hinjiru taanaan sodaan namatti dhagaa'amuun isaaa hinoolu.Keessumaa barattoota sadarkaa gadii qofa osoo hintaane barattootuma sadarkaa olaanaa baratan birattillee ni mul'ata. Sodaa kana dhabamsiisuuf mata duree irratti dubbatan irratti qophaa'uu barbaachisa. (Gary Forlini 1990)

Barattoonni sodaa barattoota daree ykn jamaa fuulduratti bahanii dubbachuu dadhabuu kana fooyyeffachuuf shaakala isaa sadarkaa gadi aanaatti eegaluu waan qabaniif qabiyyeen gilgaalotaa ogummaa kana akka shaakalaniif kitaaba irratti qophaa'anii

murteessoodha. Kun ammoo barattoonni akkuma sadarkaa daree isaanii fooyyeffataa adeemaniin sodaan isaan namoota duratti bahanii dubbatanii hir'ataa adeema.

Dubbachuun waan sadi'iif ta'uu danda'a. Isaanis: yaada, wanta ykn ta'ee(event) tokko ibsuuf, yaada waan dubbannuu tokko dhaggeeffata keenya amansiisuufi hordoftoota ykn dhaggeeffattoota bashannansiisuuf ta'uu danda'a. Bashannansiisuuf dubbachuun yaad-miira hordoftootaa harkisuuf fayyada.

Yaaduma kana Gary Forlini fi kanneen biroon (1990:758) yoo ibsan, dubbiin akaakuu sadiitu jiru. Isaanis: dubbachuu ibsaa (*explanatory speech*)-yaadaafi wanta ibsuuf kan gargaaran, dubbachuu amansiisaa(*persuasive speech*)- akka hordoftoonni keenya yaada keenyaan walii galaniif kan fayyaduufi inni biroon immoo dubbachuu bashannansiisaa (*entertainment speech*)- hordoftoota bashannansiisuuf kan adeemsifamudha.

2.1.8. Gilgaalota Dubbisuu

Dubbisuun adeemsa ittiin odeeffannoo fudhatan ta'ee kan ergaa barreessaan tokko barreeffama isaa keessa kaa'e ittiin argatanidha. Ogummaan kun jiruufi jireenya keessattis ta'e barnoota irrattimilkaa'uu waliin walqabata. Tooftaan ogummaan kana ittiin guddifatan dubbisuudhuma mataa isaatiini. Barattoota sad.gadii ogummaa dubbisuu barsiisuun baay'ee barbaachisaafi itti gaafatamummaa guddaa kan gaafatudha. Barattoonni dandeettii dubbisuu gabbifachuun isaanii milkaa'in barnoota isaaniitiif daran barbaachisaadha.

Dubbisuu barsiisuun adeemsa walxaxaa yoo ta'eyyuu mala ammayyaatti fayyadamuun meeshaalee barnootaa muuxannoo barattootaa giddu-galeessa godhatetti fayyadamuun ogummaa kana barsiisuun nidanda'ama. Sababiin isaa barsiisuun muuxannoo horachiisuu (*learning is experiencing rather than repeating meaningless symbols*) waanta'eef.

2.1.8.1. Barbaachisummaa Gilgaala Dubbisuu

Ogummaan dubbisuu dandeettii afaan kam-iyyuu cimsachuuf nama gargaara. Kutaa barnootaa keessatti dubbisuun akka barataan barnoota isaatti cimaa ta'uuf kan gargaarudha. Sababiin isaa ogummaan dubbisuu ogummaawwan biroof illee akka hundee ykn bu'uuraatti waan ilaalamuuf. Akka ragaaleen qorannoo(EGRA-Early Grade Reading

Assessment)sadarkaa biyyaatti Ministeera Barnootaatiin geggeeffame tokko mul'isanitti barattoonni sadarkaa 1^{ffaa} tokko-afraffaan(1/4) isaanii dandeettiin dubbisuu isaanii gadi bu'aadha. Kun ammoo milkaa'ina barnoota isaanii irratti dhiibbaa niqabaata. Kanaaf, dubbisuu barsiisuun akka barattoonni barruulee isaaniis haata'u kitaaba isaanii sirriitti dubbisanii dandeettii barumsa isaanii irratti qaban gabbifataniif isaan gargaara.

Kana malees, sad. manneen barnootaa gad-aanaatti dubbisuu barsiisuuf xiyyeeffannoon akka kennamuu qabuufi barataan sadarkaa sanarra jiru mala dubbisuu hunda to'atee yeroo sadarka olaanaarra ga'u akka milkaa'uu danda'u qorattoonni ni addeessu. Yaada kana Misgaanuun Namid (2005:7) wabeeffachuun yoo ibsu, "*At primary level all teachers must be teachers of reading.*"jedha. Dubbisuun kaayyoo isaa irratti hundaa'uun akaakuu adda addaa qabaachuu danda'a. Haata'u malee, kaayyoon qorannichaa daree barnootaa keessatti ogummaawwan afaanii akkamiin adeemsa barsiisuu isaa hojiirra oolchuun danda'ama yaada jedhurratti waan xiyyeeffatuuf barnootaaf dubbisuu isa jedhu ilaalla.

Barnootaaf dubbisuun beekumsa gadi fageenyaa argachuufi beekumsa gama sanaan jiru bal'ifachuuf kan dubbifamudha. Sababiin isaa dubbisanii akkuma baratan, barataniis dubbisu waan ta'eef. Barataan sad. barnootaa kam irrayyuu jiru dubbisu malee galma barbaade sanarra ga'uun isaa rakkisaadha. Ogummaa kana gabbifachuuf ammoo barataan adeemsa dubbisuu keessa darbu beekuun barbaachisaadha. Adeemsotni kunneenis dubbisuu dura, yeroo dubbisuufi dubbisuu booda kanneen jedhaman yeroo ta'an kitaabileen barnootaas adeemsota kana ilaalcha keessa galchuun kan qophaa'aniifi ogummaa kanaafi kanneen biroo kan barattoonni gonfachiisu ta'ee qophaa'uu qaba.

2.1.8.2. Sadarkaalee Dubbisuu

Daree barnootaa keessatti dubbisuun dubbisuu dura, yeroo dubbisuufi dubbisuu booda jedhamuun sadarkaalee sadiitti qoodaman.

2.1.8.2.1. Dubbisuu Dura

Nattal (1982:153) waa'ee dubbisuu duraa ilaalchisuun yaada isaa akkas jechuun ibsa.

We need to have framework of the reason for reading so that we can decide how detailed our understanding must be, so it is often helpful to give students an imaginary purpose for reading, to enable them to judge what they can skim over, what they must attend to in detail, according to their relevance to their purpose.

Akka yaada hayyu kanaatti kaayyoon dubbisuu duraa akka barattoonni beekumsa duraan mata duricharratti qaban akka gara sanatti fidan kakaasuudha. Barattoonni osoo gara dubbisaatti hinseenin dura haalduree mijeessuufii gaafata. Kunis barattoonni akka barruu dubbisan sana jaal'atanii dubbisaniif kaka'umsa keessatti uuma. Yaada kana ilaalchisuun

2.1.8.2.2. Yeroo dubbisuu

Yeroon dubbisuu yeroo itti barattoonni kaayyoo dubbisichaa itti beekanidha. Akkasumas, yeroo itti barattoonni gocha dubbisuutti qabatamaan itti seenanidha. Sadarkaa kanatti barattoonni kaayyoo, caasaaleefi qabiyyee dubbisichaa hubachuun ifa kan itti taasifatanidha.

2.1.8.2.3. Dubbisuu Booda

Sadarkaan kun yeroo itti barattoonni yaada barruu dhihaatee itti hubatan, madaalaniifi qeeqanidha. Dalagaa kana keessatti hojii guddaan kan barataa yeroo ta'u, hojiin barsiisaa ammoo deggersa kennuudha.

Dimshaashumatti, malli mishaan ogummaa kana barattoota barsiisuu barsiisaan barruu barattootaaf mijatu qopheessuu, gilgaalota ogummaa kana sirriitti akka barattoonni fooyyeffatan taasisu kitaaba irratti qopheessuun ogummaa kana barattoonni akka cimsatan gochuun gaarii ta'a.

2.1.9. Gilgaalota Barreessuu

Barreessuun ogummaawwan afaanii warra bu'uuraa keessaa isa tokkodha. Innis akka dhaggeeffachuufi dubbachuu kan salphaatti baratamu osoo hintaane xiyyeeffannan kan itti kennamuu qabuufi barnootaan kan argamudha. Ogummaan kun karaa ittiin odeeffannoo qaama biraatiif dabarsan keessaa isa tokko waanta'eef barreessuu barsiisuun

haalaan barbaachisaadha.Sababiin isaa barataan tokko sadarkaa isaa wajjin kan walgitu ulaagaa dandeettii barreessuu akkamii guutuu akka qabu beekuu qaba waanta'eef.

Barruun bakka bu'ee yaada namaati.Kanaaf,yaadni ofii sun qaama dubbisuuf ifa akka ta'uuf sirriitti barreessuu gaafata.Barreeffamni nama tokkoo kan namaaf hinhubatamne yoo ta'e ergaa dabarsuu barbaade sana qixaan dabarsuu hindanda'u.Kun ammoo dhiibbaa geessisu niqabaata.Fakkeenyaaf,barataan tokko waraqaa deebii qormaataa isaa irratti deebii inni laatu barsiisaa/barsiistuu isaaf kan hindubbifamneefi ifaa miti yoo ta'e gadi bu'iinsa qabxii barataa sanaaf sababa ta'uu danda'a.Kanaafuu,sadarkaa mana barumsaatti keessumaa sadarkaa gadiitti barattoota ogummaa barreessuu gonfachiisuun milkaa'ina egeree isaaniitiif bu'uura.

Sadarkaa 1^{ffaa}tti barattoonni jecha,gaalee,himoota gaggabbabboo/hima salphaa tokko adeemsa qubeessuu isaa eeganii barreessuutu irraa eegama.Kanaaf immoo qophiin kitaabichaafi gilgaalota isaa murteessaadha.Sababiin isaa sadarkaa kanatti rakkooleen gama barreessuu barattootaatiin mul'atan kan akka qajeelchanii barreessuu,jechoota qubeessuu,itti fayyadamni qub-guddeessaafi sirna tuqaalee waanmul'ataniif meeshaaleen barnoota afaanii sadarkaa sanatti qophaa'an dandeettii barsiisaa haa idaa'atan iyyuu malee hanqina qabaachuu isaanii mul'isa.

Barreessuun hubannoo nama gonfachiisuu irra darbee daa'imman sadarkaa gadiitti barreessuu barsiisuun bu'aa inni qabu guddaadha.Innis akka daa'imman jechoota walirraa fageessanii barreessaniif, beekumsa jechootaafi sagalee horatan gochuu keessatti faayidaa isaaniif qaba, (Cunningham2000). Kanaaf, ogummaa barreessuu barsiisuu daa'imman irratti xiyyeeffachuun barbaachisaa yeroo ta'u kunis akka waandanuu adda baafatanii beekan kan isaan taasisu ta'uu isaa nama hubachiisa.

Akkuma ogummalee afaanii kanneen biroo barreessuunis sadarkaalee keessa darbamu qaba.Kunis barruu qinda'aa ulaagaa isaa guute tokko barreessuuf nama gargaara. Akka Glancoe, (2000) jedhutti,barreessuun adeemsa sadarkaalee adda addaa keessa darbudha.Adeemsonni kunneenis yeroo adeemsa barreessuu irra deddeebi'anii dhufuu waandanda'aniif dabaree isa tokkoo eeguun dirqama miti.Kana jechuun duraa duuba isaa eeguun hinbarbaachisu jechuu osoo hintaane, isa tokko sirreessuu keessa isa kan biroon

waanqajeelaa adeemuufi.“ *Writing is a process done in different stages. These stages may be repeated several times during the writing process, & they not need necessarily follow one another in order.*”

Sadarkaaalee barreessuun kunneenis: barreessuu dura, wixineessuu, gulaaluu, irra deebi’anii dubbisuufi maxxansuu ykn dhiheessuudha.(Glancoe 2000:324).

2.1.9.1. Barreessuu Dura

Sadarkaan kun sad.yeroo karoorsuu yeroo ta’u,adeemsa barreessuu keessatti sadarkaa dura dhufu ykn sadarkaa mataduree itti filatan yeroo qophiiti jechuudha.Kutaa barnoota afaanii keessatti yeroon kun yeroo barattoonni maal jechuu akka barbaadan,haala akkamiin yaada isaanii akka ibsatan itti yaadanidha.

2.1.9.2. Yeroo Barreessuu

Sadarkaa kanatti yaada mataduree sanaa wajjin walqabatan erga qindeeffatanii booda yaadotni kunneen haala hima ykn keeyyataan kan fuula waraqaarra kaa’amanidha.Yeroo kana xiyyeeffannoon sirna tuqaaleefi filannoo jechootaaf kennamu hagas mara miti.

2.1.9.3. Gulaaluu

Gulantaankun wixinee keessatti waanbarreeffame keessa deebi’anii ilaaluun gara barreeffama sadarkaa isa dhumaatti kan nama geessudha.Karaa biraatiin gulaaluu jechuun waanbarreessan tokko irra deebi’anii ilaaluu jechuudha.Sadarkaan kun adeemsa walxaxaa ta’ee barreeffamicharratti yaada dabaluu ykn yaada hinbarbaachifne haquufi jijjiiruudha.

As jalatti qabxiin barattoonni xiyyeeffanna itti kennuu qaban barreeffamichi ifa ta’uu isaa,yaada ga’aan deggeramuu isaa,caaslugaafi sirna tuqaalee sirriitti fayyadamuufi kkf guutee argamuu isaa adda baasuun sirreessuudha.Kun ammoo dhuunfaan ykn gareen ta’uu danda’a.Dhuunfaan yeroo jennu baratichumti waanbarreesse sana gargaarsa nama biraa malee ofuma isaatiin keessa deebi’ee bakka dogongora qaba jedhee yaadu kan sirreessu yeroo ta’u gareen jechuun aammoo hiriya isaa hirmaachisuun bakka sirrachuu qaba jedhee yaade kan waliin sirreesudha.(Glencoe 2000).

Walumaa galatti, barattoonni barreessaa cimaa akka isaan hintaane kan godhan kanneen akka gilgaalonni barattoota shaakalsiisan ga'umsaan kitaabarratti dhihaachuu dhabuu, dadhabina mala barsiisuufi meeshaalee barnootaa,akkasumas,haala xiinsammuu waanta'eef qabxiilee kanneen fooyyessuun barbaachisaadha.

2.1.10. Jechoota Barsiisuu

Jechi bakka bu'aa yaadaa kan namni dhageettii isaa mara mallattoo isaatiin bakka buusuun nama biroo wajjin haasaan ykn barreeffamaan wal-quunnamtii uumudha.Hiikni jechootaa hayyoota xinqooqaatiin xiyyeeffannaan kan itti kennameefi ruqoota afaanii keessaa isa olaadha,(Richards 2003).Galmeen Jechootaa Addunyaa/world dictionary/ (1995:1578) Misgaanuun kitaaba isaa keessatti wabeeffate waa'ee hiikoo jechootaa yeroo ibsu, *"vocabulary is all the words used by particular person or all the words which exist in a particular language or subject."* jechuun yeroo kaa'u kanarraa kan hubannu jechi afaan tokkoo walitti qabama jechootaa kan afaan keessa ykn nama keessatti argamu ta'uu isaati.Jechoonni dubbiifis ta'e barreeffamaaf kan oolu handhuura afaan tokkooti. (Misgaanuu 2011:23). Jechi tokko galmee jechootaa keessatti hiika inni qofaatti qabuufi hima keessatti qabu addaan baasuun haala itti fayyadama isaa beekuudha. Jechama, dubbii haalawaafi kanneen akka makmaaksaa keessatti jechoonni hiika kallattiifi alkallattiin waa ibsuuf fayyadu. Kanaaf,jechoota akka galumsa isaaniitti itti fayyadamuu gaafata.Sababiin isaa jechoonni yeroo qofaa dhaabataniifi hima keessa galan tajaajilli isaan kennan addaa adda.

Akka waliigalaatti jechoonni bakka lamatti qoodamu.Isaanis: jechoota ibsituufi jechoota fudhatamoo jedhamu. Jechoota ibsituu jechuun jechoota namni tokko ittiin dubbachuuf ykn ittiin barreessuuf fayyadaman yoota'u, jechoota fudhatamoo jechuun ammoo jechoota namni tokko dubbisuun ykn dhaggeeffachuun odeeffannoo ittiin argatudha.Kana jechuun jechoonni bu'uura milkaa'ina wanta namni baruu barbaaduuf odeeffannoo kennuufi kan namni odeeffannoo ittiin waraabbachuu danda'udha. (Abdulsemad Mohaammad: 1988).

Kana waanta'eef, sadarkaa mana barumsaatti jechoonni qabiyyee kitaabaa keessatti haammatamuun ni barsiifamu.Kunis haala adda addaan ta'uu danda'a. Fakkeenyaaf, hiika

kallattii, hiika faallaa,hiika galumsaafi kkf jechoonni qabaniin hiika jechootaa barsiisuun nidanda'ama.Jechoota barsiisuun ammoo jecha haarawa dhiheessuu qofa osoo hintaane hojii isaan oliiti.Kanaafuu,jechoota barsiisuun haala barattootaaf ifa ta'uu danda'uun mala adda addaatti gargaaramuun hojiirra kan ooludha malee kallattii tokko qofaarratti kan xiyyeeffate ta'uu hinqabu.

2.1.11. Gilgaalota Seerlugaa

Akka hayyoonni adda addaa ogummaa barumsaa tooftaalee seerluga barsiisuu irratti yaada isaanii kaa'anitti,seerlugini mala jechoonni adda addaa himoota sirrii ta'an ijaaruu walitti qindaa'anidha. *“Grammar is sometimes defined as the way the words are put together to make correct sentences.”*(Nasr 1972).Hiikni kun caaculee afaanii adda addaa keessaa himoota qofa akka meeshaatti ofkeessatti qabate.Qaamota himootaa isaa oliifi isaa gaditti argaman,kan ergaa guutuu dabarsuu danda'an kan haammate miti.

Hiikni bal'aan seerlugaa caasaawwan adda addaa sadarkaa sagaleettii hanga barreeffama hima taa'anii ergaa guutuu dabarsuu danda'an maraa,garaagarummaa sagaleessuufi haalotaa afaan adda addaa keessatti addaan baasuufi kkf kan dabalatudha.(Ur 1996).Akka Beekan (2015) jedhutti ammoo, seerluga jechuun seera afaanii jijjiirama unkaafi walqabatiinsa himaa kan agarsiisudhaAkka galmeen jechootaa jedhutti odeeffannoon seerlugaa akaakuu afurtu jiru.Isaani

- Hormaata jechootaa
- Haala itti fayyadama jechaa
- Garee jechootaa
- Jechamootaafi jechoota waliin deemanidha

2.1.12. Dhihaannaa Gilgaalotaa Dandeettiwwaniifi ogummaawwan walqixa shaakalchiisuu

Ogummaawwan afaanii hundi hariiroo waliin qaban ni qabaatu. Dhaggeeffachuu, dubbachuu, barreessuu, dubbisuufi ogummaawwan gooreen afaanii kanneen akka hiika jechootaa, jechootaan bakka bu'uun gara yaada waljijjiiruutti kan xiyyeeffatamanidha. Ogummaawwan kunneen manneen barnootaa keessatti walduraa duubni isaanii eegamee

kan hinbarsiifamne yoo ta'e barattoonni dandeettiwwan kana haalaan gabbifachuu keessatti ni rakkatu. Keessumaa dandeettiwwan bu'uuraa arfan yeroo shaakalaman isa tokko shaakaluu keessa inni biraan gabbifatamuu danda'a. Dhaggeeffatan hubatu, hubatan dubbatu. Barreessan dubbisu; kanaaf osoo dhaggeeffachuun maal akka ta'eefi qophees isaaf godhamu durahinbarsiisin waa'ee dubbachuu barsiisuun, ogummaa barreessuu osoo barattoota hinbarsiisin dubbisuufi seerota isaa hubachiisuun toora isaa kan eeggate miti. Ogummaawwan afaanii kunneen wal irratti hirkatanii waan socho'aniif tokko isa tokkorraa addaan baasanii barsiisuun hindanda'amu. Yaada kana Willian B. Ragan (1966) akkas jechuun ibsu, daa'imni tokko osoo hindhaggeeffatin yoo dubbachuu, osoo hinbarreessinis yoo dubbisuu bare dandeettiwwan kun seeraan/walduraa duubaan kan gabbifataman miti. Sababiin isaa osoo dandeettii isa tokko hinjalqabin inni biraan raawwate jechuudha. Kanaafuu, dandeettiwwan afaanii isa tokko dhiisanii isa biroo gabbifachuun hindanda'amu; waan wal irratti hirkatanii socho'aniif jechuudha.

2.2. Sakatta'a Barruu walfakkii

Creswell (2003) yoo ibsu, sakatta'i barruu walfakkii barruulee namoota sana garagalchuu jechuu osoo hintaane yaada isaanii sana irraa ka'uun yaada ofii maddisiisuu dha yaada jedhu ka'a. Kun immoo qorannoo tokko yeroo hojjetan qorannoowwan mata duree sanaan walfakkaatan ilaaluun kan ofii gabbifachuuf bu'aa akka qabu agarsiisa. Barruuleen qorannoo kanaan walfakkaatan akka adeemsa qorannichaatti mata duree tokko jalatti argamuu baatan illee mata dureewwan garaa garaatiin namoota addaa addaan kan hojjetameen nijiru. Isaan keessaa Sisaay Siyyum bara 2008 (A.L.I) mata duree: *Xiinxala wantoota dandeettii barreessuu barattootaa Afaan Oromoo kutaa 11^{ffaa} irratti sababa ta'an* kan jedhu isa tokko. Qorannichi kan geggeeffame Godina Arsii Lixaa M/B Qophaa'inaa Shaashamanneefi M/B Qophaa'inaa Luusii (M/B miti mootummaa) irrattidha.

Walfakkiin inni qorannoo kana waliin qabu dandeettii barreessuu barattootaaf wantoota sababa ta'an sakatta'uu yeroo ta'u, garaa garummaan isaa ammoo bakkaafi qabiyyee kitaabaa inni irratti hojjetamamedha.

Kana malees,mata duree : *Xiinxala qabiyyee caaslugaa kitaaba barataa kutaa 11^{ffaa}fi 12^{ffaa}* : Walitti fufiinsaafi dagaagina irratti xiyyeeffachuu' jedhu Dirribaa Dabaleetiin Godina Shawaa Lixaa M/B/Q Sayyoo irratti bara 2008(A.L.I) kan hojjetame yeroo ta'u,xiyyeeffannoon qorannoo isaa dhihaannaa kitaaba barnootaa Afaan Oromoo kutaalee kanaa bara 2005(A.L.I)eegalee ija walitti fufiinsaafi dagaagina qabiyyee caasaa afaaniitiin xiinxaluudha.

Innis barattootaafi barsiisota manneen barnootaa kanaarraa odeeffannoo funaannachuuniifi kitaaba sakatta'uun ragaalee bifa akkamtaafi ammamtaan qaaccessseera. Haala kanaan caaslugni kitaabilee kanaa walitti fufiinsaan dhihaachuu keessatti hanqina akka qabu ibseera.Yaada furmaataa isaas kaa'uu yaaleera.

Walfakkiin inni qorannoo kana waliin qabu qophii kitaabilee heeramanii gama caaslugaan ilaaluu yeroo ta'u,daree irratti xiyyeeffateefi gama caaslugaa qofaan ilaaluun isaammoo qorannoo kanarraa adda isa isa godha.

Akkasumas,hiika jechootaa ilaalchisuun Sisaay Margaa Godiana Baalee M/B Malkaa Ciisaarratti kan hojjete nijira.Innis mataduree: *Xiinxala dhihaannaa tooftaawwan hiika jechootaa barsiisuu* jedhuun bara 2008(A.L.I) kan hojjete yeroo ta'u,kaayyoon qorannoo isaa haala dhihaannaafi tooftaa hiika jechootaa barsiisuu barnoota Afaan Oromoo kutaa 10^{ffaa} sakatta'uu kan jedhudha. Sakatta'iinsa kitaabaa, bargaaffiifi afgaaffii godhamerratti hundaa'uun hanqinoota jiran addaan baasuu yaaleera. Kanarraa ka'uun dhihaannaan gochaalee (tasks) hiika jechootaa kitaabicha keessatti argamanii galumsa dubbisaatiin barattoota shaakalchiisuuf xiyyeeffannoo kan hinkennine ta'uu isaa bira ga'eera.Akkasumas,gochaaleen dandeettii hiika jechootaa akka barattoonni cimsatan godhan kitaabicha keessatti qophaa'an kan sadarkaafi dandeettii barattootaa giddu-galeeffate akka hintaane bira ga'ee jira.Dhumarrattis argannoo isaaf fala kaa'uu yaaleera.Ga'umsa dhihaannaa gochaalee kitaabichaa hiika jechootaa barsiisuurratti maal akka fakkaatu sakatta'uun isaa qorannoo kanaan kan walfakkeessuu yeroota'u,hiika jechootaa qofarratti xiyyeeffachuufi kitaabni barnootaa inni irratti xiyyeeffate kana irraa adda isa godha.

Walumaa galatti, qorannoon kun qabiyyee gilgaalota ogummaawwan afaanii bu'uraafi gooree (keessaattuu qabiyyee ga'umsa seerlugaa, hiika jechootaafi itti fayyadama qabiyyee afoolaa gilgaalota kitaabichaa) ilaaluun qorannoowwan olitti eeraman irraa adda isa taasisa.

Boqonnaa Sadii: Saxaxaafi Mala Qorannichaa

Mata duree kana jalatti qabxilee saxaxa qorannichichaa, madda odeeffannoo, madda iddattoofi filannoo iddattoowwan, meeshaalee funaansa odeeffannoo, adeemsa ragaa walitti qabuufi mala qaaccessa odeeffannootu dhihaate.

3.1. Saxaxa Qoronnicha

Qoranno kun akaakuu qorannoo jiran keessaa qorannoo akkamtaa yoo ta'u; saxaxni isaa ibsaan akka gaggeeffamu ta'e jira. Kana malees, qorannoo kana keessatti meeshaaleen odeeffannoo sakatta'insaa gargaaramuun ga'umsa qabiyyee gilgaalota kitaabileen barnootaa Afaan Oromoo kutaa 4^{ffaa} yommuu xiinxalaman; barsiisonni ga'umsa dhihaannaa gilgaalota kana ilaalchisuun gaaffiilee gaafataman akka deebisan ta'e. Haala qabiyyee dhihaanna gilgaalota kitaaba barnootaa Afaan Oromoo kutaa 4^{ffaa} keessatti qabiyyeen gilgaalonni kitaabichaa gama dandeettiwwan afaanii bu'uuraafi gooree barsiisuu keessatti ciminaafi hanqina jiru addabaasuuf qorannoon kun yammuu gaggeeffamu; meeshaalee ragaan ittiin funaanameefi dhihaatu, akkaataa iddattoo filachuu, mala qindaayinaafi qacceessi isaa dhihaatera.

3.2. Madda Odeeffannoo

Odeeffaannoo quubsaafi barbaachisaa ta'e argachuuf qoratichi kitaaba barataatti dabaluun barsiisota kutaa 4^{ffaa} barsiisan akka madda madda tokkoffaatti gargaaramee jira. Kana jechuun ga'umsa barsiisota sanaa baruuf osoo hintaane; kitaababarnootaa kanatti fayyadamaa waan jiraniif hanqinaafi cimina gama dhihaannaa gilgaalotaan walqabatanii kitaabicha keessatti mul'ataniif gaaffiilee gaafataman akka deebisanqofaafidha. Akka walii galaatti kitaaba barnoota Afaan Oromoofi barsiisonni madda odeeffannoo qorannoo kanati.

3.3. Mala Iddattoo

Qorannoo kun gosa qorannoo ibsaa ta'ee, mala sakatta'a kitaabaa kan fayyadamedha. Sababni inni qorannoo ibsaa ta'eefis dhihaannaa ga'umsa dhihaannaa gilgaalota kitaaba barataa Afaan Oromookutaa 4^{ffaa} qaaccessuun ciminaafi hanqina jiru adda baasee hanqinni jiru akka furamuuf karaa agarsiisuuf qoratichi ibsa akkamtaa

gargaarame jira. Mala akkamtaa fayyadamuun ga'umsi dhihaannaa gilgaalota kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 4^{ffaa} keessaa yommuu xiinxalaman, yaanni barsiisotaas meeshaalee funaansa odeeffannoon fudhatamuun ibsamee jira. Rakkoo ga'umsa dhihaannaa gilgaalota kitaabichairratti mul'atu adda baasuuf qorannoon kun yammuu qindaa'u; iddattoo filachuuf meeshaaleen ragaan ittiin funaanamu caaseffamuun wixineeffamee jira.

3.4. Mala Filannoo Iddattoo

3.4.1. Kitaaba Barataa

Kitaabni barnoota Afaan Oromoo Ministeera Barnootaa Itiphiyaa, B.B. Ofi Pirojektii 'READ TA' jedhamuun bara 2007/2015 qophaa'ee manneen barnootaaf kan dhihaate. Haalumakanaan, kitaabni qorannoon kun irratti gaggeeffame kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 4^{ffaa} ti. Sababiin qoratichi kitaaba barataa kutaa kanaa filateefis sadarkaan kun sadarkaa barattoonni marsaa tokkoo gara marsaa itti aanutti ce'an waanta'eef qophiin qabiyyee kitaabichaa ga'umsa inni qabuufi hinqabne addaan baasuuf jecha kan filatamedha. Akkasumas, barsiisaa daree kana akaakuu barnootaa kana barsiisu wajjinis dhimmoota qophii qabiyyee gilgaalota kitaabicharratti sakatta'iinsa adeemsisaniiru.

Sakatta'iinsa geggeessan kanaanis qabiyyeen gilgaalota kitaabichaa bakka tokko tokkotti akkaataa dhihaachuu qabuun akka hindhihaanne argee jira. Innis bal'achuu dubbisa kitaabichaa, hanqina qabiyyee gilgaalota dhaggeeffachuufi barreessuu (yoomessa isaan), akkasumas darbee darbee jechoonni dubbisa keessaa ulfaatoo ta'an gilgaalaan ndhihaachuu dhabuunfaa hanqinoota mul'atanidha.

Qorannoo kana keessatti sakatta'a kitaabaa gaggeessuuf ammoo iddatteessuu miti carraa keessaa iddatteessuu akkayyootti (purposive sampling) gargaarame jira. Sababni gosa iddatteessu kana filateef, kitaaba kanawaan ofbiraa qabuuf xiyyeeffannoon qoratichaa sakatta'a kitaaba barataa waanta'eef kallattiidhumaan gosa iddatteessuu akkayyoo isaa waliin deemu filatee jira.

3.4.2. Kutaa

Akkuma duraan ibsame mata dureen qorannoon kun irratti gaggeeffame xiinxala kitaababarataa Afaan Oromoo kutaa 4^{ffaa} ga'umsa dhihaannaa gilgaalta isaa xiinxaluudha. Akkasumas, qorannoon kun manneen barnootaa G/W/L bulchiinsa magaalaa Gimbii keessa jiran saddeetirratti (Malkaa Bidiruu, Baddeessaa Makkoo, Madaanaalamii, Biiftuu Gimbii, Looyyaa Gafaree, Burqaa Gimbii, Kaasoofi Colli Mikaa'elii) kan xiyyeeffatedha. Malli manni barumsaa kun ittiin filatame mala iddaatteessuu mijataa (convenience sampling) dha. Sababni isaa, qoratichi ragaa qorannoo isaatiif isa barbaachisu funaannachuuf manneen barnootaa bulchiinsa magaalichaa keessa jiran kan isatti dhiyoo jiru manneen barnoota kan waanta'aniif. Qorataan qorannoo isaa yeroo gaggeessu qorataafi kan qorannoon irratti gaggeeffamu iddoofi yeroon walitti kan fide yoo ta'e yookanii dhihootti argamuun haala mijataa uumaa.

Haala filannoo iddattoo qorannoo kana keessatti kutaan barnootaa qorannoo kun irratti xiyyeeffate adda bahee filatamee jira. Kunis, kutaa 4^{ffaa} yoo ta'u, sababni qorataan kutaa kana filateef ammoo, barattoonni sadarkaa kanarra jiran sad. 1^{ffaa} marsaa 1^{ffaa} irraa gara sad. 1^{ffaa} marsaa 2^{ffaa}tti ce'aa waan jiraniif haalli qophii qabiyyee gilgaalotaa kitaabichaa barattoota ga'oomsuun gara marsaa itti aanutti dabarsuuf ga'umsa inni qabu sakatta'uu barbaaduun qorannicha adeemsisuuf ka'umsa kan ta'efi qabiyyen hojiwwan gilgaalota kitaabichaa walmakaa waan ta'eef hanqina gama kanaan jiru addaan baasuuf kitaaba kutaa kanaarratti xiyyeeffate.

3.4.3. Barsiisota

Kitaaba barataatti dabaluudhaan qorannoo kanaaf madda ragaa amanamoo ta'u jedhamanii kan yaadaman barsiisota Afaan Oromoo barsiisanidha. Barsiisota Afaan Oromoo barsiisan kana keessaas xiyyeeffannan qorannoo kanaa kanneen Mana Barumsaa sadarkaa 1^{ffaa} manneen barnootaa bulchiinsa magaalaa Gimbii keessatti argaman keessaa barsiisaanidha. Baay'inni barsiisota manneen barnootaa eeraman kana keessatti argamanii kudha lamadha. Isaan keessaa saddeet dhalaa yeroo ta'an, afur immoo dhiiradha. Isaan kun kanneen dirreen barnootaa isaanii Afaan Oromoo ta'eedha malee

sadarkaa gadiitti yeroo baay'ee waan leenji'aniin barsiisuun akka naannoon keessaa jiraadhuutti kan baratame miti.

Iddattoo qorannoo kanaa kanneen ta'anis kudha lamaan keessaa saddeettanisaaniiti (dhiira 2, tokko digirii, tokkommoo dippiloomaafi dhalaa 6, lama digirii, afur dippiloomaa). Sababni isaas, saddeettan isaaniyyuu Afaan Oromoo barsiisuun muuxannoo kanneen hafan irra warra qabaniifi milkaa'ina qorannichaaf barbaachisoodha jedhamanii waan abdatamaaniif mala iddatteessuu akkayyaa (parpusive sampling)tti gargaaramuun fudhatamaniiru. Sababin qorataan mala iddatteessuu kana filateef mala iddattoo kanaa keessatti qorataan itti yaadee madda ragaafi bakka qorannoo itti geggeessu kan filatu ta'ee ragaa quubsaafi qulqulluu argachuuf kan itti amanee filatuwaan ta'eef. (Addunyaa, 2011, Creswell, 2012:205). Bakka kanatti sababiin barattoonni hin iddeeffatamneef barattoonni sadarkaa kanarra jiran ga'umsa gilgaalaa madaaluun waan itti ulfaatuuf.

3.5. Meeshaalee Funaansa Ragaa

Qoratichi qorannoo kanaaf odeeffannoo qinda'aa, qabatamaafi amansiisaa ta'e argachuuf meeshaalee odeeffannoon ittiin funaanamu qindeesseera. Isaanis kanneen armaan gadiiti:

3.5.1. Sakatta'a Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo

Adeemsa qorannoo kanaa keessatti, maddi ragaa inni jalqabaa kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 4^{ffaa}ti. Kitaabni kun irra deebi'amuun kan maxxanfame Ministeera Barnootaa Itiphiyaa, B.B.Ofi Pirojektii 'READ TA' jedhamuun bara 2007/2015 ture. Qorannoon kunis maxxansa irra deebi kanarratti xiyyeeffachuun kan qophaa'edha. Ga'umsa dhihaannaa gilgaalotaa kitaaba kanaa keessatti mul'atan ilaalchisee, qoratichi ragaa funaanuuf kitaaba barataatti fayyadameera. Gama kanaan ragaalee barbaachisuufi quubsaa ta'an argachuuf qabxilee mirkaneessa sakatta'insa ga'umsa dhihaannaa gilgaalotaa agarsiisan dursee qopheeffachuun sakatta'insi akka gaggeeffamu taasifameera. Sakatta'a kanaan qabiyyeen gilgaalota kitaabichaa gama ogummaawwan afaanii bu'uuraafi gooree barsiisuu irratti bakkeewwan hanqinni itti mul'atu addaan bahaniiru.

3.5.2. Afgaaffii

Afgaaffiin malleen odeeffannoo ittiin funaannatan keessaa isa tokkodha. Innis adeemsa isaa keessatti gaafataaniifi odeef-kennaan fuulaafi fuulatti walbiratti waan argamaniif odeeffannoo ga'aa argachuuf bu'a-qabeessa. Odeeffataan yaada odeef-kennitootaa irraa ka'uun gaaffilee dhimmichaa wajjin walqabatu biroo illee uummatee qorannichaaf odeeffannoo dabalataa argachuu danda'a. Akka Creswell (2003) jedhutti afgaaffiin gaaffii fuulaafi fuulaa ta'ee gaaffiileen banaa ta'an kan keessatti dhihaataniifi yaadota hirmaattota ykn odeef-kennitootarraa argatanidha.

Kanaaf qoratichis barsiisota iddatteeffateef saddeettaniif afgaaffii dhiheessuufiin ragaalee dhimma ga'umsa dhihaannaa gilgaalota kitaaba barnootaa kutaa afurii ilaalchisuun ragaa barbaachisaa ta'e walitti qabateera. Gaaffiileen afgaaffii kunneenis Dabalee 'A'jalatti argamu.

3.6. Mala Xiinxala Ragaa

Qorannoo kanaaf ragaan karaa sakatta'insa (xiinxala) kitaabaafi afgaaffii barsiisotaan akka walitti qabame armaan olitti ibsameera. Adeemsi ragaanmeeshaalee kanneeniin walitti qabame ammoo, jalqaba kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 4^{ffaa} haalli ga'umsa qabiyyee gilgaalota isaa dandeettiwwan afaanii bu'uuraafi gooree barsiisuu ykn shaakalchiisuutiin maala akka fakkaatu gadi fageenyaan sakatta'eera. Itti aansuun, afgaaffiin barsiisotaa saddeet iddatteeffamaniif dhihaachuun ragaan sassaabamee jira.

Ragaan sakatta'insa kitaabaafi afgaaffii barsiisotaa irraa argame mala akkamtaatiin qaaccessamee jira. Ragaan xiinxala ga'umsa qabiyyee gilgaalotaa kitaaba barataa Afaan Oromoo kutaa 4^{ffaa} sakatta'insa kitaabaafi afgaaffii barsiisotaan argame erga qindaa'eefi qaaccessamee hiikni itti kennamee booda guduunfaafi yaboon akka dhihaatu ta'e. Qorannoon kun akaakuu qorannoo akkamtaa (qualitative research) ti. Kunis haala funaansa ragaa irratti hundaa'uun yeroo ta'u, odeeffannoowwan malleen funaansa ragaa kan akka sakatta'a dookimentiifi afgaaffiitti gargaaramuun kan funaanamanidha. Odeeffannoowwan walitti qabaman kunneen yaada kitaaba irraa argamaniin erga jabaatanii booda muuxannoo jiru idaa'achuun mala addeessaa ykn ibsaan dhihaachuun xiinxalamaniiru.

Boqonnaa Afur: Xiinxala Ragaalee

4.1. Ibsa Kitaabichaa

Kitaabni barnootaa Afaan Oromoo kutaa 4^{ffaa} kan bifa haaraatiin qophaa'e kun kan maxxanfame bara 2007ttidha. Tajaajila waggaa lamaa kenneera jechuudha. Kitaabichi uwwisa, baafataafi qajeelfamoota ykn yaadannoowwan maatii barattootaaf barreeffaman gara jalqabaatti argaman malee torban jalqabaa irraa kaasee hanga torban 30^{ffaa}tti fuula 167 qaba.

Kitaabni kun torbanoota (boqonnaalee) soddoma kan ofkeessaa qabu yeroo ta'u, tokkoon tokkoo torbanootaa guyyoota afur-afuritti qoqqoodamee jira. Kana jechuun qabiyyeen barnootaa torban tokko keessatti baratamuu guyyootatti qoqqoodamee kan jiru yeroo ta'u, guyyaan 5^{ffaa}n keessa deebii barnoota torbaniiti. Qabiyyeen barnootaa keessa deebii kun kan argamu qajeelcha barsiisaarra malee kitaaba barattootaarra miti.

Innis deggersa maallaqaafi tekniika Uummata Ameriikaa karaa Dhaabbata 'USAID'n argameen walta'iinsa Ministeera Barnootaa, B.B.Ofi pirojektii 'READ TA' jedhamuun qophaa'uun dhaabbata Burda Druck India Pvt.ltd tiin kan maxxanfamedha.

4.2. Xiinxala Kitaaba Barnootaa Afaan Oromoo Kutaa 4^{ffaa}

Kitaabni barnoota Afaan Oromoo kutaa 4^{ffaa} kan kutaalee gurguddoo 2tti qooduun sakatta'iinsi qophii ga'umsa gilgaalotaa isaa kan adeemsifamedha. Innis hanqinaafi cimina ga'umsa qophiin gilgaalotaa gama ogummaawwan bu'uura (dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuu), gooree afaanii (seerlugaa, hiika jechootaa) barsiisuufi itti fayyadamni afoolaatiin qabu addaan ba'ee kan xiinxalamedha.

Kun immoo gilgaalonni tooftaa ogummaawwan bu'uuraafi gooree afaanii barattoonni karaa adda addaa ittiin cimsatanidha. Fakkeenyaaf, barataan tokko dandeettii dubbachuu isaa fooyyeffachuuf dubbachuudhumaan fooyyeffata. Dhaggeeffachuun, barreessuufi dubbisuunis kan inni gabbifatamu shaakallii isaanii adeemsisuuni. Dandeettiwwan gooree afaanii kan akka seerlugaafi hiika jechootaa barattoota shaakalchiisuufis gilgaalotaan deggeramuun dirqama. Kanaafuu, qabiyyeen gilgaalotaa dandeettiwwan bu'uuraafi gooree afaanii kana barattoota shaakalchiisuuf murteessoodha jechuudha. Kanaaf,

xiyyeeffannaan qorannoo kanaas tokkoon tokkoo gilgaalota armaan olitti eeramanii ga'nsi qabiyyee isaan kitaabicha keessatti qaban xiinxaluurrattidha.

4.2.1. Xiinxala qabiyyee gilgaalota dandeettiwwan bu'uura afaanii barsiisuurratti xiyyeeffatanii

Ogummaawwan ykn dandeettiwwan afaanii walirraa addaan bahanii kan ilaalaman ta'uu baatan illee ogummaawwan akka dhaggeeffachuufi dubbachuu yeroo waliin deeman dubbisuufi barreessuun ammoo waliin adeemu. Dhaggeeffachuufi dubbachuun ogummaawwan afaanii sadarkaa maatiitti horataman yoo ta'anillee saayinsiin isaanii kan baratamu garuu mana barumsaatti.

4.2.1.1. Gilgaalota dhaggeeffachuu

Dhaggeeffachuun ogummaa ittiin yaada qaama tokkorraa darbu fudhatanidha. Daree barnoota afaanii keessatti barattoota dhaggeeffachuu barsiisuun waanbaratan akka qalbeeffataniif isaan gargaara. Barnootni daree dhaggeeffannaa miira guutuu barbaada waanta'eef. Kun ammoo akka hojii tokkootti gilgaalaan kitaaba barnootaa irratti yoo qophaa'edha. Haaluma kanaan gabateen armaan gadii ga'umsi qophiin gilgaalota dhaggeeffachuu maal akka fakkatu kan namatti agarsiisudha.

Gabatee 4.1. Gilgaalota dhaggeeffachuu KBAO kutaa 4^{ffaa} irratti qophaa'an

Torban	Guyyaa	Fuula
1	1,3	1,4
2	1,3	7,10
3	1,3	13,16
4	1,3	18,21
5	1,3	24,27
6	1,3	30,33
7	1,3	36,39
8	1,3	41,46
9	1,3	47,50
10	1,3	52,55
11	1,3	57,60
12	1,3	62,65
13	1,3	67,70
14	1,3	72,75
15	1,3	78,81

Gabateen armaan olii kan namatti agarsiisu gilgaalonni dhaggeeffachuu jiraachuu isaati. Haata'u malee, gilgaalonni kun jiraachuun qofi ga'aa miti. Wanti ilaalamuu qabu haalli qophii qabiyyee gilgaalota sanaa maalfakkaata gaaffii jedhu deebisuudha. Torban/boqonnaa duraarraa kaanee yoo ilaalle mata dureen jalqaba barnootichaa kan eegalu gilgaala dhaggeeffachuu kanaani. Itti fufuun mata duree 'Faalama Qilleensa Naannoo' jedhu kan qajeelcha barsiisotaarratti dubbisni isaa argamutu barreeffamee jira. Fakkiileen qabiyyee garaagaraa qabanis itti aananii argamu. Gaaffileen adda addaa fakkichaan walqabatan kanneen akka : Fakkii mata duree waliin walqabaterra maal hubatta? Yaadni dhaggeeffachuuf deemu maal ta'a jettee yaadda? Jedhanfaatu barattoota gaafatamee jira.

Gaaffileen dubbisa duraa jiraachuun gaariidha. Garuu barattoonni sadarkaa kanarra jiran fakkiwwan dubbisa tokko waliin walqabatan ilaaluun waa'ee wanta dhaggeeffachuuf deemanii tilmaamuu danda'uu? gaaffiin jedhu uumamamuu isaati. Kun barattoota sad. kanarra jiraniif jechuudha malee kanneen sadarkaa kanaan oliitiif jechuu miti. Karaa biraatiin gaaffileen wanta dhaggeeffatamu keessaa qophaa'an yeroo dhaggeeffannaarraa kan fagaatan ta'uu hinqaban. Gaaffileen akkasiis erga dubbisa qophaa'e dhaggeeffatanii booda kan gaafataman ta'uu qabu. Kunis barattoonni waan dhaggeeffatan sana hangam akka qalbeeffataniifi hinqalbeeffanne addaan baasuuf gargaara. Asitti wanti mul'atu garuu osoo wanti dhaggeeffatamu hindhihaatiniif dura gaaffileen dhihaachuu isaati.

Torban 1^{ffaa}, guyyaa 3^{ffaa} jalattis mata dureen dhaggeeffachuu kun irra deebi'amee jira. Bakka kanattis dubbisuma duraa (Faalama Qilleensa Naannoo) jedhutu irra deebai'amee dhaggeeffatama. Akkasumas, dubbisa dubbifamaafii jiru addaan kutuun gaaffileen dhihaatan nijiru. Kana malees, dubbisa dhaggeeffachaa hiika jechootaa tilmaamaa deemuun hojii biroo yeroo dubbisaa barattootaaf kennameedha. Dhaggeeffataa gidduu gidduutti gaaffilee gaafachuun barattoota gulantaa kanaatiif hindanda'amu. Kan ta'uu qabu dubbisa gabaabaa dhiheessuufiin erga dubbisaniifii booda gaaffilee dubbisichaan walqabatan dubbisicha keessaa baasuufiitu gaarii ta'a. Gaaffiileen gidduu gidduutti gaafaman hordofuufi dhiisuu barattootaa addaan baasuuf kan fayyadu yoo ta'eyyuu kan irra caalaa barattoota sadarkaa oliitiif kan tajaajiludha. Barattoota sadarkaa

gadii jiranii gaaffilee heddummeessanii haala kanaan dhiheessuufiin hanganatti waanbarbaachisu hinfakkaatu.

Karaa biraatiin qabiyyee boqonnaa tokkoo keessatti gilgaalota walfakkaatan lamaafi isaa ol dhiheessuun nuffisiisaadha. Sadarkaan kun sadarkaa barattoonni qubee lakkaa'anii gara jechootaafi qaama jechootaa olii garuu keeyyata gaggabaaboo ijaaruurra hindabarredha. Barattoonni sadarkaa kanarra jiran yaada ijoo keeyyataa keeyyata keessaa baasuu mitii yaada dubbisa tokkoo cuunfanii kaa'uun itti ulfaachuu danda'a. Haata'u malee, bakka kanattis barattoonni akka yaada dubbisa dhihaatee dubbisa dhaggeeffatanii booda hima tokkoon cuunfanii kaa'aniif gilgaalli kennameefii jira. Kanaafuu, barattoota sadarkaa kanarra jiraniif gilgaalonni akkasii dandeettii isaaniitii olta'ee mul'achuu danda'a.

Torban 2^{ffaa} keessattis haaluma torban 1^{ffaa} keessatti dhihaateen gilgaalli dhaggeeffachuu kan qophaa'edha. 'Ittisa Faalama Naannoo' kan jedhu mata duree dubbisa dhaggeeffatamuuf deemamuu yeroo ta'u gaaffileen dubbisa duraas haaluma torban 1^{ffaa} keessatti mul'atuun qophaa'ee jira. Torban 2^{ffaa} guyyaa 3^{ffaa} jalatti dubbisa guyyaa tokko fuuldura dhaggeeffatan keessaa gaaffileen dhihaateefii jira.

Fkn: Jechoonni armaan gadii dubbisa yeroo darbe dhaggeeffatte keessaa waan siyaadachiisan ibsi kan jedhu jala jechoota akka kosii, balfaa dhangala'oofi aara jedhamantu kennamee jira. Dubbisuma yeroo darbe dhaggeeffatan sana ammas irra deebi'anii dhaggeeffachuun hiika jechootaa akka galumsaatti tilmaamaa deemuunis qabiyyee gilgaala kanaati.

Barattoonni sadarkaa kanarra jiran irra caalaan isaanii daa'imman waanta'aniif dubbisa haala akkasiin dhiheessuufiin dandeettii isaaniin kan walmadaale ta'uu dhiisuu danda'a. Hiika jechootaa galumsa waandhaggeeffatanii iraa tilmaamsisuurra galumsa himaa keessatti gaafachuutu irra filatamaadha.

Torba 3^{ffaa}, guyyaa 3^{ffaa} yoo ilaalle mata duree gilgaala dhaggeeffachuu jalawaan yeroo darbe dhaggeeffatan keessaa jechoota kamfaa akka yaadatan bifa gaaffiitiin dhiheessa. Bakka kanatti waan lama agarra: dubbisni dhaggeeffatan guyyaa lama fuula dura, inni biraan immoo jechoota kam akka yaadatan gaafachuu isaati. Jechoota kamfaa

yaadatta yeroo jedhu jechoota dubbisichaa hunda moo warra kam akka ta'e namaaf hinhubatamu.

Walumaa galatti, akkaataan dhihaannaa qabiyyee gilgaalota dhaggeeffachuu torbanoota hunda keessatti waan walfakkatuuf ibsi xiinxala gilgaalota dhaggeeffachuu kitaabichaa haala armaan olii kanaan ibsamee jira. Yaaduma kanaan kan walqabatus afgaaffileen barsiisotaaf dhihaatee ture.

Afgaaffii 1. Qabiyyeewwan gilgaalli dhaggeeffachuu KBAO kutaa 4^{ffaa} irratti qophaa'ee jiru dandeettii dhaggeeffachuu barattoota gabbisuu irratti ga'umsa qaba jettee yaaddaa ?

Gaaffii kanaaf barsiisota afgaaffiin dhihaate saddeet keessaa ja'an isaanii yeroo wajjin walbira qabuun hanqina inni qabu akka armaan gadiitti ibsaniiru.

Ogummaa dhaggeeffachuu barsiisuu jalatti dubbisni dhihaate bal'aadha. Dubbisuma sana qajeelcha barsiisotaa irraa dubbisneefixuuf iyyuu walakkaa wayitii tokkoo gaafata. Dubbisni kitaaba barattoota irratti qophaa'es akkasuma. Kanaaf, yeroo murtaa'e kana gidduutti hojii kana barattoota shaakalchiisuun ogummicha akka fooyyeeffatan gochuun rakkisaadha. Kana malees, ogummaawwan kanneen barattoota shaakalchiisuu keessatti wanti danqaa ta'e inni guddaan gilgaalonni ogummaawwan kana shaakalchiisuuf dhihaatan hundi wayitii tokko keessa mataduree hedduu jalatti dhihaachuu isaaniiti. Gilgaalonni kanneen biroonis kana faana waan walqabataniif dandeettiwwan kana barattoota gonfachiisuuf gilgaalonni dhihaatan hanqina qabu.

Qaaccessa kitaabaa adeemsifameefi yaada barsiisotaa kanarraa wanti hubatamu gilgaalonni dhaggeeffachuu kitaabicharratti qophaa'an hanqina qabaachuu isaati. Keessumaa dhaggeeffachuun daree barnootaafaanii keessatti dubbisa waliin waan walqabatuuf dubbisni bal'achuuniifi gilgaalonni biroon jiraachuun dandeettii kana barattoota gonfachiisuurratti rakkoon akka jiru hubachuun nidanda'ama.

4.2.1.2. Gilgaalota Dubbachuu

Daree barnoota afaanii keessatti dandeettii dubbachuu barattoota shaakalchiisuun barbaachisaadha. Dubbachuun dandeettii yaada ofii ittiin ibsataniifi naannoo ofii ittiin ibsan waan ta'eef dubbachuu barsiisuun dandeettii yeroo ammaa adeemsi baruu-barsiisuu fayyadamaa jirudha. Odeeffannoo waliif dabarsuu, walii galteefi walitti dhufeenya uumuuf gilgaalonni dubbachuu barattoonni dandeettii kana akka shaakalan gochuu keessatti qooda guddaa qaba. (Richard 2001).

Gabatee 4.2. Gilgaalota dubbachuu KBAO kutaa 4^{ffaa} keessatti argaman

Torban	Guyyaa	Gilgaala	Fuula	Haala dhiheenya isaa
4	3	4	22	Hibboo walgaafachuu
6	3	4	33	Falmii geggeessuu
8	3	4	44	Falmii adeemsisuu
11	2	3	59	Waliin dubbii
17	3	4	92	Gabaasa afaanii
29	3	4	161	Seenaa jireenyaa walitti himuu

Gabatee armaan olii kanarraa wanti hubatamu qabiyyeen gilgaalota dubbachuu muraasa ta'uu isaati. Dubbachuu barsiisuun barnoota afaanii keessatti barbaachisaadha. Kana waanta'eef, qabiyyeen dhihaannaan gilgaalota kitaaba barnoota afaanii irratti xiyyeeffachuun barbaachisaadha. Torban 1^{ffaa} tii hanga torba 30tti gilgaalotni dubbachuu jiran muraasa ta'uu gabatee kana irraa hubachuun ni danda'ama.

Sadarkaa kanatti barattoonni ofiifi naannoo isaanii ibsuu shaakaluu ykn danda'uu qabu. Kun immoo gilgaallii akka isaan dandeettii kana shaakala adda addaa keessatti gabbifatan taasisu kitaaba barnootaa keessatti qophaa'edha. Barattoota sadarkaa kanatti dubbachuu shaakalchiisuun egeree isaaniif murteessaadha. Kanaafuu, gilgaalota dubbachuu shaakalchiisan kanneen akka of-ibsuu, naannoo isaanii akka ibsan taasisuu, sheekkoo adda addaa barattoota duratti bahanii akka dubbatan gochuu, waa'ee hiriyyaa isaanii akka afaaniin ibsan taasisuufi kkf qabiyyee kitaabaa keessatti

haammatamanii qophaa'uun gaariidha. Yaaduma kanaan kan walqabatu afgaaffiin barsiisotaaf dhihaatee kanatti aanee kan jirudha.

Afgaaffii 2. Qabiyyeen gilgaalonni dubbachuu kitaabicha keessaa haala dandeettii dubbachuu barattoota gabbisuu danda'uun qophaa'uurratti maal sitti fakkaata?

Barsiisota afgaaffiin dhihaateef saddeet keessaa shanan isaanii qabiyyee gilgaalota kitaabichaatti ga'umsi akka itti hir'atu yaada isaanii akkas jechuun ibsaniiru.

Haalli dhihaannaa barnootaa yeroo ammaa haasawa (communicative approach) irratti kan xiyyeeffateefi barattoota giddu-galeessa godhachuun kan adeemsifamudha. Haata'u malee, akka qophees gilgaala kitaaba kanaattii hojiin hundi barsiisota waanraawwatu fakkata. Keessumaa barattoota dandeettii dubbachuu isaanii akka gabbifataniif gilgaalli kana deggeru hinjiru jechuun nidanda'ama. Dubbachuun immoo barnoota barsiisaniifis ta'e barachuuf ogummaa barbaachiisaadha. Barattoota sadarkaa kanatti kanatti dandeettii kana shaakalchiisuun fuuldura isaaniif bu'uura kaa'uufii waanta'eef gilgaalonni KBAO kutaa 4^{ffaa} kun dandeettii kana akka barattoonni gabbifatan gochuurratti hanqaina qabaachuu isaa ifaafi ifatti kan mul'atudha.

Xiinxala qabiyyee gilgaalota dubbachuu KBAO kutichaarratti adeemsifameefi yaada barsiisota irraa argamerraa wanti hubatamu qophiin gilgaalota kitaabichaa dubbachuu barsiisuu irrattii ga'umsa akka hinqabneefi fooyya'iinsa kan barbaadu ta'uu isaati.

4.2.1.3. Gilgaalota barreessu

Daa'imman barreessuu barsiisuun bu'aa guddaa qaba. Isaanis yeroo barreessan jechootaafi jechoota gidduuti bakka duwwaan (space) akka barbaachisu, bitaafi mirga waraqaarratti bakki hangamii akka hafuu qabu, beekumsa jechootaafi caasaa isaan olii barreessuu gabbifataa adeemu, (Cunningham 2000).

Gabatee 4.3.Gilgaalota barreessuu KBAO kutaa 4^{ffaa}

Torban	Guyyaa	Fuula
1	2,4	4,6
2	2,4	10,12
3	2,4	15,17
4	2,4	21,23
5	2,4	27,29
6	2,4	33,35
7	2,4	39,40
8	2,4	44,46
9	4	51
10	2,4	55,56
11	2,4	59,61
12	2,4	65,66
13	2,4	69,71
14	2,4	75,77
15	2,4	81,83
16	2,4	87,88
17	2,4	92,94
18	2,4	98,99
19	2,4	103,105
20	2,4	109,111
21	2,4	115,116
22	2,4	120,121
23	2,4	126,128
24	2,4	132,134
25	2,4	139,140
26	2,4	144,146
27	2,4	150,152
28	2,4	156,157
29	2,4	161,162
30	2	166,167

Gabateen kun gilgaalonni barreessuu jiraachuu isaa ibsa.As irratti jiraachuu gilgaalota barreessuu qofaa osoo hintaane qabiyyeen isaa dandeettii barattootaa barreessuu shaakalchiisuu irratti,maalfakkaata kan jedhu addaan baasuutu gaarii ta'a.Haaluma kanaan gau'msa qophii gilgaalota barreessuu kanaa yoo ilaalle ciminaafi hanqina qabachuu isaatu mul'ata.Barreessuun seera mataa isaa danda'e qaba. Fakkeenyaaf, ofeeggannoon yeroo waa barreessan gochuu qaban keessaa tokko itti fayyadama sirna tuqaaleeti.

Silabasiifi qajeelcha kitaabichaa keessatti akka barattoonni dandeettii barreessuu isaanii gabbifataniif shaakaloonni qophaa'an hima ijaaruu, yaada jalqabamee hafe tokko xumuruu, keeyyata barreessuufi yaada barreeffamaan akka waliif hiranfaatu wixineeffamee jira. Kun gaariidha. Raawwiin isaas darbee darbee ni mul'ata. Fakkeenyaaf, hima ijaaruu ilaalchisee gilgaalonni jiran torban6, guyyaa2, hojii4, fuula 33, torban 9, guyyaa4, hojii6, fuula 51, sirna tuqaaleetti fayyadamuu ilaalchisee torban1, guyyaa4, hojii6, fuula6, torban6, guyyaa4, hojii6, fuula 35 ,turban 7, guyyaa 2, hojii 4, fuula39, keeyyata jalqabame xumuruu torban3, guyyaa4, hojii6, fuula17 akka fakkeenyaatti kaasuun ni danda'ama.

Haata'u malee, qabiyyeen gilgaalotaa dandeettii barreessuu barattootaa gabbisuuf ga'umsa hinqabnes kitaabichaa keessatti ni argamu. Fakkeenyaaf, yaadota walitti firoomsuu(torban 1, guyyaa 2, hojii 4, fuula 4, torban 2, guyyaa 4, hojii 7, fuula 12), walqabsiiftota himoota keessaa baasuu(torban 4, guyyaa 2, hojii 4, fuula 21), waliin dubbii keessatti maqaalee 'kee'fudhatan barreessuu (torban 14, guyyaa 2, hojii 3, fuula 75), dubbisarratti hundaa'uun gabatee guutuu (torban 6, guyyaa 4, hojii 5, fuula 35) ilaaluun nidanda'ama.

Gilgalonni akkasii barreessuu barattootaa gabbisuu keessatti bu'aan isaan buusan gadi aanaadha. Walitti firoomsuu keessattis qubee toora 'B'jalatti argamu yaadota 'A' jala jiraniin walitti fiduun qubee deebii sirrii qabu itti firoomsuuraan kan hafe dandeettii barreessuu barattootaa fooyyessuu keessatti ga'een isaa maali gaaffii jedhu kaasa. Jechoota akka walqabsiistuutti fayyadan keeyyata keessaa funaanuun, gabatee guutuun dandeettii barreeffamaa barattootaaf ida'ee hinqabu. Kana jechuun jechootuma gaafataman sana dubbisa keessaa funaanu malee ogummaa barreessuu gochaan shaakaluuf wanti kennameef hinjiru.

Akkuma armaan olitti ibsame barattoonni sadarkaa kanarra jiran hima ijaaruu, keeyyata barreessuu, himoota waljala fuudhaman sirreessuun keeyyata taasisuu (fkn: torban 3, guyyaa 2, hojii 4, fuula 15) fi kanneen kana fakkaatan qabiyyee gilgaalaa keessatti haammachiisuun kitaaba qopheessuun ba'eessa ta'a. Yaaduma kanaan kan walqabatu afgaaffiin barsiisotaaf dhihaatee tureera. Yaadni isaan kennanis yaada armaan olii kanaan kan walfakkaatu yeroo ta'u innis akka kanaan gadiitti dhihaateera.

Afgaaffii 3. Qabiyyeewwan gilgaalota barreessuu KBAO kutaa 4^{ffaa} irratti qophaa'an sadarkaa barattootaan kan walmadaalaniifi dandeettii barreessuu barattootaa cimsuuf ga'umsaan qophaa'uufi dhiisuu isaa akkamiin ilaalta ?

Gaaffii kanaaf odeef-kennitoonni afur deebii 'eeyyee'jedhu yeroo kennan,arfan isaanii immoo deebii 'lakki' jedhu kennaniiru.Kan warra 'eeyyee' jedhee akkuma jirutti ta'ee yaada kanneen deebii 'lakkii' jedhuu arnaan gaditti haa ilaallu.

Gilgaalonni barreessuu heddumminaan kan mul'atan mata duree 'fayyadama jechootaa'jedhu jalatti argama.Bakka kanatti hima ijaaruutu heddumminaan mul'ata.Hima ijaaruu keessa barattoonni caasaa afaanii sagalee irraa eegalanii hanga himaatti jiru ijaaruu kan fooyyeffatan hima ijaaruu keessatti.Irra caalaan gilgaalota kitaabichaa qaamolee walitti makuufi addaan qooduu kan jedhudha.Kun immoo dandeettii barreessuu barattootaa fooyyessuuf ga'umsi inni qabu muraasa.Akkasumas,jechoota keeyyata ykn dubbisa keessaa funaanuun,yaadota ykn gaalewwan walitti firoomsuun shoorri inni barreessuu barattootaa gabbisuu keessatti qabu gadi aanaadha.Kana yeroo jennu gilgaalonni dandeettii barreessuu barattootaa fooyyessuuf qophaa'an hinjiran jechuu keenya osoo hintaane,ga'umsa barbaachisuun kan hinqophaafne jira yaada jedhu ibsuu barbaanneeti yaadni jedhu barsiisotarraa yaadota argamanidha.

Xiinxala kitaabaa geggeeffameefi yaada barsiisota irraa argame kana irraa wanti hubatamu qabiyyeen gilgaalota barreessuu kitaabichaa hanqinas ciminan kan qabu ta'uu isaati.

Walumaa galatti,ga'umsa qabiyyee gilgaalota barreessuu ilaalchisee bifa gaariin kan dhihaate akkuma jiru kan ga'umsaan hindhihaannes jiraachuu isaa xiinxala adeemsifame irraa hubachuun nidanda'ama.

4.2.1.4. Gilgaalota dubbisuu

.Kutaa barnoota afaanii keessatti dubbisuu barsiisuun barbaachisaadha.Kun immoo kan hojjiirra ooluu danda’u meeshaaleen barnoota afaanii yoo qabiyyee waan dandeettii dubbisuu barattootaa gabbisuufii danda’u of keessatti qabachuun dhihaatanidha.Kitaabni barnootaa afaaniis gochaalee(activities) akkasii kana qabiyyee gilgaalaatiin dhiheessuun barbaachisaadha.

Gabatee 4.4.Bakka argama gilgaalota dubbisuu KBAO kutaa 4^{ffaa}

Torban	Guyyaa	Fuula
1	1	2
2	1	8
3	1	14
4	1	19
5	1	25
6	1	31
7	1	36
8	1	42
9	1	48
10	1	53
11	1	58
12	1	63
13	1	68
14	1	73
15	1	79
16	1	85
17	1	90
18	1	96
19	1	101
20	1	107
21	1	113
22	1	117
23	1	123
24	1	130
25	1	136
26	1	142
27	1	148
28	1	153
29	1	158

Gabatee armaan oliirra wanti hubatamu gilgaalonni dubbisuu torbanoota hunda keessa jiraachuu isaati.Torban 1^{ffaa}tti hanga torban 30^{ffaa}tti barreeffamoonni dubbisaaf dhihaatan

ni baay'atu. Barnoota guyyaa tokkoo keessa dubbisa lamatu dhihaatee jira. Innis dubbisa qajeelcha barsiisotaa irraafi dubbisa kitaaba barattootaa irraati.

Dubbisni Q/B irraas ta'e kitaaba barattootaarrattis ni argama. Dubbisni kitaabilee lamaan irratti qophaa'e kun torbanitti si'a lama lama irra deebi'amuun kan dubbifamudha. Fakkeenyaaf, dubbisni Q/B irraa jalqaba torbaniirratti torbanoota hunda keessatti qophaa'e irra deebiin isaas torbanoota hunda keessatti mul'ata. Fkn, torban 1^{ffaa}, guyyaa 3, fuula 4, torban 2^{ffaa}, guyyaa 3, fuula 10, torban 3^{ffaa}, guyyaa 3, fuula 16 jedhee torbanoota hunda keessatti haala kanaan mul'ata.

Dubbisni kitaaba barattootaa irraas haaluma kanaan irra deddeebi'ee kan dhufudha. Fakkeenyaaf, torban 1^{ffaa}, guyyaa 2, fuula 3, torban 2^{ffaa}, guyyaa 2, fuula 9, torban 3^{ffaa}, guyyaa 2, fuula 15, torban 4^{ffaa}, guyyaa 2, fuula 20, jedhee torbanoota hafan keessatti haaluma kanaan itti fufa. Bakka kanatti wanti hubatamu wayitii barnootaa tokko keessatti dubbisni lama dhihaachuu isaati. Dubbisa lamaan dhihaatan kana keessaas gaaffileen dhihaataniifi gilgaalonni biroon jiran hojjetamanii xumuramu jechuun ulfaataadha. Dubbisni akaakuu adda addaa haa qabaatuuyyuu malee kan kutaa barnootaa keessaa xiyyeeffannaan dubbisuu barbaada. Kanaaf, yeroo murtoofte kana gidduutti barattoonni sadarkaa kanaa gilgaalota akkasii hojjechuun rakkisaadha.

Gilgaalonni dubbisuu jiraachuun gaarii ta'ee osoo jiruu dubbisni akkas qabiyyeen isaa bal'atu barattoota gulantaa kanaatiif qophaa'uun dandeettii isaaniitii olta'uu danda'a. Barattoota sadarkaa kanaatiif dubbisa gaggabaaboo dhiheessuufiitu irra filatamaadha. Barsiisonni ga'umsa gilgaala dubbisuukitaaba kanarra jiru ilaalchisuun afgaaffiin dhihaateefis kanuma dhugoomsu.

Afgaaffii 4. Qabiyyeen gilgaala dubbisuu KBAO kutaa 4^{ffaa} irratti qophaa'e sadarkaa barattootaan kan walmadaale ta'ee dhihaachuun ga'umsa ni agarsiisaa?

Barsiisotni afgaaffiin dhihaateef saddeettan isaaniyyuu gilgaalli dubbisuu bal'inaafi baay'ina qabiyyee isaa irraan kan ka'e shaakalchiisuu irratti hanqina akka agarsiisu dubbatu.

Gilgaalli dubbisuu bal'inaafi baay'achuu isaarraan kan ka'e sadarkaa barattootaa kutaa kanaatiin kan wal hinmadaale miti. Kana maleesa, yeroo kenname waliin akka hindeemneefi hanqina yeroo kana irraan kan ka'e dandeettii dubbisuu barattootaa kana akka fooyyeeffatan gochuuf rakkoo guddaa uumeera. Kan Q/B irratti qophaa'e dubbisnee fixuufi gaaffilee dubbisicha keessaa bahan hojjechiisuunuu wayitii tokko gaafata. Kanaafuu, dubbisni haa jiraatuuyyuu malee heddumminaafi bal'ina isaarraan kan ka'e dandeettii kana shaakalchiisuun waan nutti ulfaateef bakki kunis akkuma kanneen biroo duraan ibsinee fooyya'iinsa kan barbaadudha.

Yaadotni barsiisonni kennan kun xiinxala geggeeffameen waan walfakkaatuuf keessumaa bal'ina qabiyyee isaarraan kan ka'e dandeettii dubbisuu barattootaa fooyyessuurratti dhiibbaa akka fide xiinxala geggeeffamerra hubachuun nidanda'ama.

4.2.1.5. Gilgaalota Fayyadama Jechootaa

Faayyadama jechootaa jechuun jechi tokko haala kamiin dubbannaa ykn barreeffama keessatti akka faayidaa kenne kan nama hubachiisudha. Haaluma kanaan qophii gilgaalota kitaabichaa keessatti adeemsi kun hojiirra ooleeraafi hin oollee isaa gabatee armaan gadii irraa hubachuun ni danda'ama.

Gabatee 4.5. Gilgaalota KBAO kutaa 4^{ffaa} irraa fayyadama jechootaa agarsiisan(seerluga)

Torban	Guyyaa	Fuula
1	1,2,4,	3,4,6
2	1,4	9,11
3	1,2,4,	14,15,17
4	1,2,4	20,21,23
5	1,2,4	26,29
6	1,2,4	32,35
7	1,2,4	38,40
8	1,4	43,45
9	1,2,4	49,51
10	1,2,4	54,55,56
11	1,4	59,61
12	1,2,4	64,65,66
13	1,4	69,71
14	1,4	75,77
15	1,4	80,81,83
16	1,2,4	86,88
17	1,2,4	91,93
18	1,2,4	97,99
19	1,2,4	102,103,105
20	1,2,4	108,111
21	1,2,4	114,116
22	1,2,4	119,121
23	1,2,4	125,126,127
24	1,2,4	131,132,134
25	1,2,4	138,140
26	1,2,4	143,144,146
27	1,2,4	149,150,151
28	1,2,4	155,156,157
29	1,2,4	160,162
30	1,2,4	165,166,167

Gabatee olii kanarraa gilgaalonni fayyadama jechootaa kan seerlugaan walqabatan hedduun akka jiran namatti mul'isa. Haata'u malee, bakkeewwan hanqinaaleen seerlugaa itti mul'atan tokko tokko ni jiru. Fayyadama jechootaa jechuun filannoo jechootaa namni walii galtee hawaasaa keessatti filatudha.

Irra caalaa dhimmoota birsaga waliin walqabatan waan ta'aniif bakka qaamolee jechootaa wailtti makuu ykn addaan baasuutti osoo ilaalamanii gaarii ture. Qaamolee jechootaa tokko walitti makuufis ta'e addaan baasuuf seera mataa isaa danda'eqaba. Seerri kunis

seera birsagaati.Jecha tokko qaamolee garaa garaatti kutuuf/addaan baasuuf birsaga sirriirratti addaan baasuun barbaachisaadha. Brinton(2000)yaada kana akkas jchuun ibsa.

A syllable is a meaningless (affixes) or meaningful (words) segments which represents a level of structure intuitively recognized by speakers of the language;it figures importantly in the rhythm & prosody of the language.It consists of obligatory of a vowel (or syllable consonant).

Fakkeenyaaf,KB fuula 141 irratti mata duree qaamolee jechootaa walitti makuu jedhu jalatti qaamolee jechootaa *gog...-insa,fooyy'...-insa,darb-....-insa* jedhaman fa'a agarra.Qaamolee jechootaa kennaman kan osoo akka kaa'aman sanatti walitti maknee dogongorri birsagaa ni uumama.*Gog...*kan jedhuufi *-insa* maxxantuu jedhu osoo walitti dabaltee '*goginsa*' jecha jedhutu uumama.Akka seera caasaa afaaniittimmoo *gogiinsa* jedhamuutu irra ture.Kanaafuu,bakka kanatti hanqinni jiraachuu isaa namatti agarsiisa.Kana jechuun jecha tokko birsaga irratti addaan baasuuf seera afaanichaa kan hordofuu qabu akka ta'e kan ibsu yeroo ta'u seerri A/O's seera birsagaa mataa isaa qaba.Innis jalqabarrattis haata'u dhuma birsagaa irratti dubbifamaan akaakuun tokko ykn lama walitti aanee akka hindhufnedha.

Kana malees,akkaataa waliin hiriiruu danda'uu jechootaa walitti firoomsuun (fkn :kitaaba barattootaarra torban11^{ffaa}, 13^{ffaa}fi 16^{ffaa},guyyaa 1^{ffaa},hojii 6^{ffaa}, fuula 59,69fi 86 irra) jechootatti fayyadamne nama hinjechoosiisu.Kanaaf,bakka kanatti hanqinni gama seerluga barsiisuutiin jiraachuu ni mul'ata. Dubbisa yeroo darbeerratti hundaa'uun gabatee guutuu (fkn : kitaaba barattootaa torban17^{ffaa}, guyyaa 4,hojii 4,fuula 94) irratti gochaa kanatu mul'ata.Torban 18,guyyaa 3,hojii 3,fuula 98 yoo ilaalle immoo qaamolee jechaa fuuldura qubee sirrii galchuun jecha hiika qabeessa ijaari ajaja jedhutu jira.Akkasumas,torban 19fi 23,guyyaa 4fi2,hojii 4fi3,fuula 105fi 126(walduraa duubaan) irrattis jechootaaf hiika kennuu kan jedhu argarra.Torban 20^{ffaa},guyyaa 4,hojii 4,fuula 111 irratti immoo jechoota armaan gadii '-icha'fudhachuu danda'an addaan baasi qajeelfamni jedhu jira.Bakka kanatti gilgaalonni akkasii kun jechootatti fayyadamuu waliin hariiroon isaa qaban laafaadha.

Kana malees,torban 1^{ffaa} guyyaa 1,hojii 2,fuula1 irratti yeroo qabiyyeen kitaaba barataafi qajeelchaa waldhabu agarra.Innis mata duree qaamolee jechaa walitti makuu jedhu jalatti kitaaba barataa irratti nam-,hool- kanneen jedhaman akka qaama jechaatti yeroo fudhatu qajeelcha barsiisaa irratti ammoo jecha jedhee fayyadamee jira.Kun kan nama hubachiisu walii galtee dhabuu qabiyyee kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa gidduu jirudha.Afgaaffileen barsiisotaaf dhihaataniifi yaada kanaan kan walqabatan haala kanaan ibsamani jiru.

Afgaaffii 5. Qabiyyeen gilgaalota kitaabichaa seera afaanii (seerluga) eegee barreeffamuutiin cimina ykn hanqina inni qabu akkamiin madaalta?

Gaaffii kanaaf barsiisonni afgaaffiin dhihaateef hundi yaada gabatee keessatti ibsameen walqabatee bakki inni itti seerluga dagatee akka jiru dhugoomsanii jiru.Yaadni isaaniisa akkasitti kaa’amee jira.

Qophii gilgaalota kitaabichaa keessaa bakka tokko tokkotti dogongorri seerlugaa ni mul’ata.Kana jechuun seera caasaa afaanii eegee barreeffamuu irratti hanqina qaba.Jecha akka qaama jechaatti fudhatee barreessuu,qaama jechaa immoo akka jechaatti fudhachuun,akkasumas caasaa gaalee akka jechaatti fudhachuun kan jiru yeroo ta’u,kanaan kan walfakkaatan dogoggorri ni mul’ata.Fakkeenyaaf,kitaaba barattoota torban 1,guyyaa2,hojii4,fuul.4,akkasumas fuula 47 irratti ‘qaamolee jechaa walitti makuun barreessi’mata duree jedhu jalatti ‘mana’ jedhu akka qaama jechaatti yeroo inni fudhatu agarrajecha.Ibsi kitaaba barattootaarra jiruufi qajeelcharra jiru walgata. Kanaaf isa kamiin fayyadamnee akka barsiifnu nu rakkisee jira yaada jedhu kennu.Kanaaf kan kana fakkaatan torbanoota hedduu keessatti waan argamaniif hanqinoonni gama seerlugaan mul’atan ni jiru jechuudha.

Yaada barsiisotaa kanarraa kan hubatamu qophiin gilgaalota kitaabichaa gama seerluga eegee dhihaachuutiin keessatti bakki hanqina qabu kan jiruta’uu isaati.Haata’u malee,jechoota walitti makuufi addaan baasuu mata-duree jedhu jalatti caasaalee sirrii eeguun bakki itti dhiheesses kan jiru ta’uun ibsuu gaarii ta’a.

4.2.1.6. Gilgaalota Jechoota Barsiisuu

Jechi bakka bu'ee yaadaafi walquunnamtii gaarii uumuuf ogummaa barbaachisaa akka ta'e boqonnaa 2^{ffaa} jalatti ibsamee jira. Ogummaa kana akka barattoonni gabbifataniif immoo qabiyyee gilgaala keessaatti bifa garaa garaatiin dhiheessuun barbaachisaadha. Tooftaan ittiin jechoota/hiika jechootaa barsiisan sadarkaa fi umurii barattootaa giddu-galeessa godhachuu danda'a.

Haaluma kanaan qophiin qabiyyee gilgaalota kitaaba kanaa gama jechoota barsiisuutiin tooftaaleen inni gargaarame torbanoota hunda keessatti hiika kallattiifi faallaa jechoonni qabaniin, haala galumsaafi haala jechoonni waliin deemaniin yeroo ta'u gabatee kanaan gadii keessatti ibsamee jira.

Gabatee 4.6. Tooftaalee gilgaalotni hiika jechoota barsiisuuf itti fayyadaman

Hiika kallattii				Hiika faallaa				Hiika galumsaa				Haala jechoonni waliin deeman			
Tor.	Guy.	Hoj.	Fuul.	Tor.	Guy.	Hoj.	Fuul.	Tor.	Guy.	Hoj.	Fuul.	Tor.	Guy.	Hoj.	Fuul.
1	4	5	6	8	4	5	46	1	3	1	4	9	1	6	49
2	2	3	10	20	4	5	111	2	1	6	9	11	1	6	59
4	4	4	23	21	1	6	114	3	3	2	16	13	1	6	69
9	4	5	51	23	4	5	128	4	3	2	21	16	2	6	86
10	1	6	54	26	1	6	143	5	3	2	27	16	4	5	88
19	4	4	105	27	4	5	152	6	3	2	33	22	1	6	119
20	2	3	108	28	1	6	155	8	3	2	44	26	4	4	146
21	2	3	114	29	4	5	167	9	3	2	50				
23	1	6	125					10	3	2	55				
24	2	3	132					10	4	4	56				
29	4	4	162					13	3	2	70				
								14	3	2	76				
								15	4	5	83				
								16	3	2	87				
								18	4	4	99				
								23	3	2	126				
								26	3	2	145				
								29	3	1	161				

Hub : Tor. ___ torban, Guy. ___ guyyaa, Hoj. ___ hojiifi Fuul. ___ fuula kan jedhu bakka bu'a.

Gabatee kanarraa kan hubannu qophiin gilgaalota kitaabichaa tooftaaleen inni itti jechoota barsiisuuf itti fayyadame gaarii ta'uu isaati. Garuu, irra caalaa tooftaan gilgaalonni kitaabichaa hiika jechootaa barsiisuuf itti gargaarama hiika galumsaa jechoonni qabaniini. Kana jechuun tooftaalee kanneen birootti baay'inaan hingargaaramne jechuudha. Qophii gilgaalotaa kanneen biroorra inni kun fooyya'aa ta'uu isaati. Kana ilaalchisee afgaaffiin barsiisotaaf dhihaatee ture. Gaaffiifi yaadni isaan kennan akka armaan gadiitti xiinxalameera.

Afgaaffii 6. Ga'umsi qabiyyee qophii gilgaalota kitaabichaa hiika jechootaa barsiisuutiin qabu maal sitti fakkata?

Barsiisota afgaaffiin kun dhihaateef keessaa harki caalaan gaarummaa isaa ibsaniiru. Muraasni isaanii garuu hanqinni ni mul'ata yeroo jedhan jechoonni haaraan dubbisa keessaa bahan gilgaalaan dhihaachuun barsiifamuu keessatti kan hafan ni jiru yaada jedhu qabu. Haalli qophii gilgaalotaa hiika jechootaa barsiisuu ilaalchisee gaariidha kanneen jedhan immoo tooftaalee hedduutti dhimma bahee akka barattoonni hiika jechootaa hubatan waan godhuuf gama sanaan hanqinni hinjiru kan jedhanidha. Akka walii galaatti garuu hanqina hiikni jechootaa osoo gilgaalaan hindhihaatin hafan jedhaman kunneenkan barsiisotaan furamuu danda'an waan ta'aniif akka hanqina guddaatti fudhachuun baay'ee hinbarbaachisu.

4.2.1.7. Qabiyyee Afoolaa kitaabichaa

Adeemsa baruun-barsiisuu kutaa barnoota afaanii keessatti afoolaan deggeruun barbaachisaadha. Keessumaa daree barnootaa gadii keessattimmoo daran bu'a qabeessa. Ogummaawwan afaanii keessaa dubbachuun afoolaan deggeramee kan fooyyeffatamuu danda'udha. Fakkeenyaaf, hibboo walgaafachiisuun, durdurii akka himan gochuun, taphoota adda addaa afoolaan deggeranii dhiheessuun akka barattoonni dandeettii dubbachuu isaanii gabbifatan gochuu keessatti shoora guddaa qaba. Haata'u malee qophiin gilgaalota KBAO kutaa 4^{ffaa} kun afoolaan kan deggerame miti. Kan jirus yoo ta'e kitaaba barataa torban 4^{ffaa}, guyyaa 3^{ffaa}, hojii 4^{ffaa}, fuula 22 irratti akaakuwwan afoolaa keessaa hibboo qofa kan fayyadame yeroo ta'u, innis bal'inaan kan dhihaate miti. Kanaaf, akkuma olitti ibsame kutaalee barnoota afaanii keessatti afoolaan deggeranii

barnoota dhiheessuun waan barbaachisuuf qabiyyee gilgaalota kitaabichaa keessatti haammachiisuun gaarii ture.

Afgaaffii 7. Qophiin qabiyyee gilgaalota kitaabichaa afoolaan deggere barnoota dhiheesse qabaa ?

Yaadni barsiisota saddeettanii afgaaffiin kun dhihaateef akka kanaan gadiitti ibsamee jira.

Hinqabu.Afoolli hibboo xiqqoo tokko kitaaba barataa fuula 22 irratti argamuun ala afoolaan deggere barnoota dhiheessuurratti hanqinatu jira.Sadarkaa kanatti afoolaan deggeranii barnoota dhiheessuun baay'ee barbaachisaa ture.Fakkeenyaaf,sheekkoo adda addaa daree keessatti dhiheessuun akka barattoonni dandeettii dubbii isaaniillee fooyyeffataniif bua'aa guddaa buusa ture.Kana malees,dandeettii waa yaaduufi yaadachuu barattootaa cimsuu keessatti afoolli karaa adda addaa faayidaa qaba.Kana waanta'eef afoolaan deggere barnoota dhiheessuun dhabuun gilgaalota kitaabichaa hanqina guddaadha.

Afgaaffii 8. Bal'inni qabiyyee gilgaalotaafi dheerinni yeroo kennamee walmadaalaa?

Gaaffii kanaaf barsiisotni afgaaffiin dhihaateef saddeettan isaaniyyuu qabiyyeeniifi yeroon qabiyyee gilgaalaa sanaaf kenname tasa walhinsimu deebii jedhu kennaniiru.

Yaadni isaaniis akka armaan gadiitti qaacceffamee jira.

Hojiin/gilgaalotni guyyaa sanaaf kennaman hundumtuu daqiiqaa 40' kenname keessatti xumuramuu qabu.Barataaf illee hojmanee kennuufiin nama dhiba.Sababiin isaa yeroon soroorsuufiin sirreessaniif waan hinjirreef.Kun ammoo hanqina yeroo irraan kan ka'edha.Kanaan kan walqabatu torbanoota hunda keessatti dubbisa lamatu wayitii tokko keessatti raawwachuu qabutu dhihaatee jira.Qajeelcha barsiisotaafi kitaaba barattoottarra jechuudha.Dubbisoota lamaan dhihaatan dubbisanii hojiwwan/gilgaalota achi keessaa bahan hojjetanii fixuun haa hafuutii kanuma qajeelcha barsiisotaa irratti dhihaate dubbisuun

gilgaala achii keessaa bahe hojjetanii wayitii tokko keessatti fixuun tasa hindanda'amu.Kana waanta'eef gabaabumatti yeroon kennameefi qabiyyeen kitaabaa yeroo kenname keessatti akka raawwatamuuf kenname gonkumaa walhinsimu.Kanarraan kan ka'e barattoota saffisoo(active learners)qofaa malee kanneen giddu-galeessaafi suuta barattoo wajjin deemuu hindanda'amu.Haallumti qophii kitaabichaayyuu barattoota dafanii hubatan qofaaf waanqophaa'e fakkata..

Yaada barsiisota kanaa irraa kan hubatamu salphaadhumatti yeroofi qabiyyeen barnootaa yeroo kenname keessatt akka raawwatamuuf dhihaate kan walhin madaalle ta'uu isaati.Waa'ee dheerina yeroofi qabiyyeen barnootaa walsimachuu ilaalchisee Derebssa Dufera(2004) Pratt(1980) wabeeffachuun yeroo ibsu, “*Time is one of the elements to be considered during context identification in the pre-planning stage.In taking time as one of the components of context identification such questions as what is the anticipated length of the course in total elapsed time ? How often will the course be offered?*” jedha.

Kun kan mul'isu qabiyyeen kitaabaa tokko yeroo qophaa'u yeroo wajjin walmadaaluun akka irra jiru yeroo ta'u,qopheessittoonni silabasii barnootichaa garuu yeroofi qabiyyee walmadaalchisuu irratti kan hinxiyyeeffanne ta'uu isaati.

Afgaaffii 9. Kaayyoon qabiyyee silabasii barnootichaa galma barbaadame ga'eera jettee yaaddaa? Gaaffii kanaaf odeef-kennitoonni saddeet keessaa ja'an isaanii yaada isaanii akkas jechuun kennaniiru:

Hanga galma ga'iinsa yoo ilaalle guutuun guutuutti galma ga'eera jechuun hindanda'amu.Sababiin isaa gilgaalota ogummaawwan /dandeettiwwan afaanii barattoota shaakalchiisuuf qophaa'an bal'achuu(fkn:dubbisa),ajajoonniifi mata dureewwan walsimuu dhabuu(gabatee 4.1) faatu mul'ata.Itti dabalee kan mul'atu wanti silabasii irratti qophaa'e qabiyyee gilgaalota kitaabichaa keessatti haammatamuu dhabuu isaati.Fakkeenyaaf,qajeelcha barsiisotaa fuula 237(silabasiin kitaabichaa duuba qajeelchaa barsiisotaa

irratti waan argamuuf silabasiin fuula eerame kanarratti argama)irratti barattoonni hubannoo waa'ee xiinjechaa irraa argatan fayyadamuun jechoota uumamteefi hortee nidubbisu yaada jedhu ka'a.Akkasumas,waa'een sagaleewwan irra butaafi dhamjechootaa silabasii keessatti kan haammataaman yoo ta'u,gilgaala keessatti garuu wanti qophaa'e hinjiru;osoo jiraatees sadarkaa kanatti hinbarbaachisu.Garuu,wanti qajeelcha irraafi kitaabarraa walsimuu dhabuu isaa nama hubachiisa.Kana malees,itti fayyadama sirna tuqaalee ilaalchisee hojii /gilgaalli isaa kitaabarratti qophaa'us ibsi akka waliigalaatti (silabasii,qajeelcha ykn kitaaba barattootaarratti)kenname hinjiru. Kanaan kan walfakkaatan qabxiileen hafan hedduun nijiru.

Kanarraa kan hubatamu qophiidhumti silabasii barnootichaa hanqina qabaachuu isaafi qabiyyeewwan silabasii keessatti haammatan tokko tokko kitaaba keessatti waanhinqophoofneef dhibbaan dhibba galma barbaadame ga'eera jechuu akka nama hindandeessifne namatti agarsiisa.

Boqonnaa Shan: Cuunfaa,Argannoowwanii fi Yaboo

5.1. Cuunfaa

Qorannoon kun xiinxala ga'umsa qabiyyee gilgaalota kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 4^{ffaa} irratti xiyyeeffachuun kan adeemsifame yeroo ta'u,haalli qophii qabiyyee gilgaalota kitaabichaa hanqina inni dandeettii barattootaa gama ogummaawwan bu'uuraafi gooree afaanii,akkasumas afoolatti fayyadamuun qabu kan xiinxalamedha.

Qabiyyeen gilgaalotaa kun hanqina jedhame kana qorataan kan mirkaneeffates tooftaalee funaansa ragaa lama: sakatta'a dookimentii (xiinxala kitaaba barataa,qajeelcha barsiisotaafi silabasii barnootichaa)fi afgaaffii barsiisota Afaan Oromoo kutaa 4^{ffaa} barsiisaniif dhiyeessuun ragaalee funaanametti fayyadameeti.Ragaalee funaanaman kanaanis dhihaannaan gilgaala kitaabichaa ogummaawwan/dandeettiwwan bu'uuraa afaanii,seerlugaa,jechoota barsiisuufi itti fayyadama afoolaarratti bakka tokko tokkotti hanqina qabaachuun isaa bira gaa'ameera.

Ogummaawwan/dandeettiwwan afaanii gabbifachuu barattootaa ilaalchisuun qophii gilgaalota kitaabichaa keessatti hanqinaaleen mul'atan gilgaalota shaakalaaf qophaa'an shaakalchiisuuf inni guddaan yeroo ga'aan dhibuufi qabiyyeen gilgaalotumti dandeettiwwan kana barattoota shaakalchiisuuf qophaa'an bakka tokko tokkotti ga'umsaan dhihaachuu dhabuu isaaniiti.As irratti yeroon wayitii tokkoof eyyamamu sadarkaa manneen barnootaa gadiitti daqiiqaan 40 beekamaadha.Kanaaf,hanqina yeroo jira yoo jennu qabiyyee kitaabichaa yeruma qophaa'e xiinxalli yeroo kan hin adeemsifamne ta'uu isaa namatti agarsiisa.Kunis xiinxala kitaabichaa geggeeffameefi afgaaffilee barsiisotaaf dhihaataniin kan dhugoomedha.

Seera afaaniifi hiika jechootaa barsiisuu keessattis qophiin gilgaala kitaabichaa mudaa qaba.Qaamolee jechaa akka jechaatti fudhachuu;gama afoolaatiinis xiyyeeffannan kan itti hinkennamne ta'uu isaa qorannichaan sakattaa'ameera.

5.2. Argannoowwan

Qorannoo kana keessatti meeshaalee funaansa ragaalee kan akka sakatta'a dookimentiifi afgaaffiitti gargaaramuun xiinxalli ga'umsa qabiyyee gilgaalotaa kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 4^{ffaa} adeemsifamee jira.Adeemsa qorannichaa keessatti sakatta'iinsi

dookimentii adeemsifameefi afgaaffileen barsiisotaaf dhihaaterratti hundaa'uun xiinxala adeemsifameen qabxiwwan kanaan gadii kunneen hanqina qophii gilgaalota kitaabichaa ta'uun isaa bira ga'ameera.

- Ija qabiyyee hammamtaa isaan yoo ilaalamu qindomina dhabuu qabiyyee hojii/gilgaalota akka barattoonni ogummaawwan afaanii gabbifataniif dhihaatanii
- Qabiyyeen afoolaa gilgaalota kitaabichaa keessa kan hinjirre ta'uu
- Qabiyyeen gilgaalonni seerlugaa dogongora caasaa afaanii qabaachuu isaanii
- Qabiyyeen gilgaalota/hojii kitaabichaafi yeroo kennamee kan walhin madaalle ta'uu
- Silabasii barnootichaa keessatti kan qophaa'e keeyyata gaggabaaboo barreessuu danda'uu barattootaa,waa'een maxxantoota horteeffii uumamtee,akkasumas birsagaa qabiyyee kitaaba barattootaa keessatti kan hinhaammamatamne ta'uu isaa kan bira ga'ame yeroo ta'u,waa'een maxxantoota kanaa osoo ka'ees sadarkaa kanatti kan hinbarbaachifne akka ta'e,garuu wal unannaa dhabuu silabasiifi kitaabaa kan namatti agarsiisu ta'uun isaafi gulaalaa dhabuun qophii kitaabichaa hanqinoota kana uumuu keessatti ga'eeqabaachuu akka danda'u qorannoo geggeeffame kanaan bira ga'ameera

Walumaa galatti,qophiin qabiyyee gilgaalota kitaaba barnootaa Afaan Oromoo kutaa 4^{ffaa} dandeettiwwan/ogummaawwan afaanii ,seerlugaa,hiika jechootaa barsiisuufi itti fayyadama afoolaarratti hanqinootni akka mul'atansakatta'a kitaabichaa geggeeffameefi afgaaffilee barsiisotaaf dhihaataniin bira ga'uun danda'ameera.

5.3. Yaboo

Akkuma cuunfaafi guduunfaa keessatti walitti qabamuun ibsame,qorannoo kanaan qophiin gilgaalota kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 4^{ffaa} bakkeewwan fooyya'iinsa itti barbaadu nijira.Fooyya'iinsa kanaaf immoo qaamoleen dhimmichi ilaallatu keessatti hirmaachuun barbaachisaadha.Dimshaashumatti,yaboon qorannichaa akka armaan gadiitti kaa'ameera.

- Bakka tokko tokkotti qabiyyeen gilgaalota ogummaawwan afaanii barsiisuuf qophaa'an akkaataa isaan ga'umsa barattootaa gabbisuu danda'aniin irra deebi'amee osoo qophaa'ee
- Qabiyyeen gilgaalota seerlugaa,seerluga barnoota afaanichaan walsimsiisuun akka qophaa'u utuu ta'ee
- Afoolaan deggeranii afaan barsiisuun barbaachisaa waanta'eef qophiileen qabiyyee gilgaalota kitaabichaa afoolaan deggeramee osoo dhihaatee
- Qabiyyee gilgaalotaafi yeroo qabiyyeen kenname itti xumuramuu walsimsiisuun osoo dhihaatee
- Qabiyyeen silabasiifi kitaabichaa akka walsimuu danda'utti osoo dhihaatee

Wabiilee

- Abdulsemad Mohaammad.(1988).*Seerluga Afaan Oromoo*.Finfinnee:Bole Printing Press.
- Addunyaa Barkeessaa. (2011).*Akkamtaa*.Yaadrimee Qorannoo Hujoo. Finfinnee.
- Beekan Gulummaa. (2015). *Tuujuba*. Sanyiifi Dandeettiwwan Afaanii. Finfinnee: Elleni.p.p.plc.
- Brown. Douglas. (2000). *Teaching by Principles*. An Interactive approach to Language Pedagogy.
- Creswell,John.W. (2003). *Research Design*. Qualitative & Quantitative & Mixed Methods Approaches.2nd edition. University of Nebreska.Linco.
- Creswell,John.W.(2012).*Educational Research*.Panning,conducting & evaluating Qualitative &Quantitative Research. 4th edition. University of Nebraska. Lincoln.
- Cunningworths,A.(1994).*Choosing Your Coursebook*.Oxford Heineman.
- Cunningham,P.M.(2000).*Phonics They Use*:Words for Reading & Writing.3rd edition Longman:Addison Wesley Educational Publishers Inc.
- Dave,Rath Nathan, & Patrick Sebranek.(1996).*The Write Track*.U.S.A.
- Derebssa Dufera. (2004). *Fundamentals of Curriculum Development*. A.A.U.A.A.U. Department of Curriculum& Instruction. College of Education.
- Ellis,R. (2002). *The Methodology of Task-Based Teaching.s*
- Gary Forlini & et al. (1990).*Grammar and Composition*.4th editon.Eglewood Cliffs, New Jersery:Printice Hall.
- Glancoe .(2000). *Reading & Writing Skill Activities*. Teacher Education.California.
- Joseph,F& Linda Thompson.(2003).*Language Learning*.A Lifelong Process.USA Oxford University Press.Inc.

- Laurel J. Brinton. (2000). *The Structure of Modern English*.Linguistic Information. Amsterdam: John Benjamin Publishing.com.
- Marriam Webster (2003). *Collegiate Dictionary*. 11th edition.India : Gopsons.
- Misgaanuu Gulummaa. (2011).*Kattaa: Ogummaa Barreessuu*.Finfinnee : Subi printing press.
- Nasr,R,T. (1972).*Teaching & Learning English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nattal,C.(1982).*Teaching Reading Skills in Foreign Languages*.Heinemen.
- Nunan,D.(1989). *Designing Task for Communicative Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Richard,J.C.(2001). *Approaches & Methods in Language Teaching: Description &Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Richards (2003).*Curriculum Development in Language Teaching*.Cambridge: Cambridge University Press.
- Ur .(1996).*A course in Language Teaching Practice & Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- William B.Ragan.(1966). *Modern Elementary Curriculum*.3rd edition. USA: Holt Rinehart Winston.

Dabalee – A

Yuunivarsiitii Addis Ababaa,Kolleejjii Namoomaa,

Qo’annoo Afaanii,Jornaalizimiifi Quunnamtiitti

Muummee Afaan Oromoo,Ogbarruufi Fookloorii

Kaayyoon afgaaffii kanaa qorannoo mata dureen isaa “*Xiinxala Ga’umsa Qabiyyee Gilgaalota Kitaaba Barnootaa Afaan Oromoo Kutaa 4^{ffa}*” jedhu geggeessuuf odeeffannoo funaanuuf kan dhihaatedha. Galma ga’iinsa qorannichaatiif odeeffannoon qulqullinaafi ofitti amanamummaan ati kennitu shoora olaanaa qaba. murteessaadha. Kanaaf,odeeffannoon ati laattu dhimma qorannoo kanaatiif qofa kan oolu waanta’eef mamiifi shakkii tokko malee gaafficha akka deebistuuf abdii guddaatu sirraa eegama. Ragaa naaf laatteef dursa singalateeffadha.

Qorataa: Nabiyyuu Dhibbisaa

Afgaaffii Barsiisotaa

1. Qabiyyeewwan gilgaalli dhaggeeffachuu KBAO kutaa 4^{ffaa} irratti qophaa’ee jiru dandeettii dhaggeeffachuu barattootaa gabbisuu irratti ga’umsa qaba jettee yaaddaa?
2. Qabiyyeen gilgaalonni dubbachuu kitaabicha keessaa haala dandeettii dubbachuu barattootaa gabbisuu danda’uun qophaa’uurratti maal sitti fakkaata?
3. Qabiyyeewwan gilgaalota barreessuu KBAO kutaa 4^{ffaa} irratti qophaa’an sadarkaa barattootaan kan walmadaalaniifi dandeettii barreessuu barattootaa cimsuuf ga’umsaan qophaa’uufi dhiisuu isaa akkamiin ilaalta?
4. Qabiyyeen gilgaala dubbisuu KBAO kutaa 4^{ffaa} irratti qophaa’e sadarkaa barattootaan kan walmadaale ta’ee dhihaachuun ga’umsa ni agarsiisaa?
5. Qabiyyeen gilgaalota kitaabichaa seera afaanii (seerluga) eegee barreeffamuutiin cimina ykn hanqina inni qabu akkamiin madaalta?

6. Ga'umsi qabiyyee qophii gilgaalota kitaabichaa hiika jechootaa barsiisuutiin qabu maal sitti fakkata?
7. Qophiin qabiyyee gilgaalota kitaabichaa afoolaan deggere barnoota dhiheesse qabaa?
8. Bal'inni qabiyyee gilgaalotaafi dheerinni yeroo kennamee walmadaalaa?
9. Kaayyoon qabiyyee silabasii barnootichaa galma barbaadame ga'eera jettee yaaddaa?

Dabalee – B

Bal’ina qabiyyee gilgaalota dubbisuufi hanqina yeroo mudachuu danda’u kan agarsiisu

Dubbisa Dhaggeeffachuudhaaf qajeelcha barsiisotaarratti qophaa’e

Faalama Qilleensa Naannoo

Qilleensi wanta uumamaan naannoo keenyatti argamudha. Jireenya lubbu-qabeeyyiitiifi baay’ee barbaachisaadha. Garuu, namoonni karaalee hedduun dhiibbaa irratti geessisaa jiru. Isaanis, kosii alattigatuun, aara aarsuufi dhangala’oo gadhiisuun ta’uu danda’a.

Karaaleen namoonni qilleensa naannoo irratti dhiibbaa geessisan maal fa’i?

Karaalee namoonni qilleensa naannoo ittiin faalan keessaa tokko kosii bakka maleetti gatuudha. Kosiin mana namootaatii ba’u akaakuu hedduu qaba. Isaan keessaakan dafanii tortoruun naannoo ajeessan nijiru; biyyoollee nifaalu. Warreen akka feestaalaafi laastikaa ammo foolii hinqaban. Garuu, dafanii biyyootti makamuu waan hindandeenyeef, naannoo nixureessu; oomishummaasaas nixiqqeessu. Qilleensas nifaalu.

***Kosii bakka maleetti gatuun akkamitti qilleensa naannoo faala?

Karaalee namoonni qilleensa naannoo ittiin faalan keessaa inni biraa aar aarsuudha. Wantoonni madda aaraaz ta’an hedduudha.

Faalama Qilleensaa Namtolchee Wantoota uumaan namootaaf kenne keessaa tokk qilleensa. Qilleensi immoo jireenyaaf barbaachisaadha. Isa malee lubbuun turuun hindanda’amu. Garuu, yeroo ammaa kana qilleensi kunwantoota adda addaatiin faalamaa jira. Kanneen qilleensaa ammooharki caalaannam-tolcheedha. Isaan keessaa kosii bakkeetti gatuun akka ijootti eeramuu nidanda’a. Balfa dhangala’oo gadhiisuunis qillensa faaluu keessatti iddooguddaa qabata. Akkasumas, aara aarsuun haalayaadnessaa ta’een qilleensa jijjiiruun nimul’ata.

Wantoota namootaaf barbaachisaa ta’an keessaa tokko maali?

Kosiin mana jireenyaatii harammee bakkeetti gatamu akaakuu hedduu qaba.

Isaan keessaa qoraan nyaata bilcheessuuf boba’u isa tokko. Warshaalee adda addaatiin kan bahu isa biraati. Dabalataanis konkolaattonni aara baasanis gahee guddaa qabu.

Karaalee namoonni qilleensa naannoo ittiin faalan keessaa kan dhaggeeffachuuf deemtan isa kami?

Kana malees, dhangala'oon adda addaa qilleensi naannoo akka faalamu nitaasisu. Dhangala'oon kunis warshaalee adda addaa keessaa ba'u. Dhangala'oon warshaa biiraa keessaa ba'an akka fakkeenyaatti fudhachuun nidanda'ama. Balfi mana fincaaniitii ba'usdhangala'oo qilleensa naannoo faalu keessaa isa biraati. Walumaagalatti namoonni beekaas ta'e osoo hinbeekne karaalehedduun qilleensa naannoo irratti dhiibbaa nigeessisu. Kanarraa kan ka'e faalamni qilleensaa nidhufa. Faalamni kun ammo jireenya hawaasaa irratti miidhaa fida. Fakkeenyaaf, oomisha midhaanii hir'isuun akka beelli dhufu taasisa. Kanaafuu, namni kamiyyuu faalamniqilleensaa akka hinuumamne taasisuu qaba.

Dubbisuu --- kitaaba barattootaarraa

Mata duree - Faalama Qilleensaa Namtolchee

Wantoota uumaan namootaaf kenne keessaa tokko qilleensa. Qilleensi immoo jireenyaaf barbaachisaadha. Isa malee lubbuun turuun hindanda'amu. Garuu, yeroo ammaa kana qilleensi kun wantoota adda addaatiin faalamaa jira. Kanneen qilleensaa ammo, harki caalaan nam-tolcheedha. Isaan keessaa kosii bakkeetti gatuun akka ijootti eeramuu nidanda'a. Balfa dhangala'oo gadhiisuunis qilleensa faaluu keessatti iddoo guddaa qabata. Akkasumas, aara aarsuun haala yaadessaa ta'een qilleensa jijjiiruun nimul'ata.

Wantoota namootaaf barbaachisaa ta'an keessaa tokko maali?

Kosiin mana jireenyaatii haramee bakkeetti gatamu akaakuu hedduu qaba. Isaan keessaa Isaan keessaa qoraan nyaata bilcheessuuf boba'u isa tokko. Warshaalee adda addaatii kanbahus isa biraati. Dabalataanis konkolaattonni aara baasanis gahee guddaa qabu.

Karaalee namoonni qilleensa naannoo ittiin faalan keessaa kan dhaggeeffachuuf deemtan isa kami?

Kana malees, dhangala'oon adda addaa qilleensi naannoo akka faalamu nitaasisu. Dhangala'oon kunis warshaalee adda addaa keessaa ba'u. Dhangala'oon warshaa biiraa keessaa ba'an akka fakkeenyaatti fudhachuun nidanda'ama. Balfi mana fincaaniitii ba'us dhangala'oo qilleensa naannoo faalu keessaa isa biraati. Walumaagalatti namoonni beekaas ta'e osoo hinbeekne karaalee hedduun qilleensa naannoo irratti dhiibbaa

nigeessisu. Kanarraakan ka'e faalamni qilleensaa nidhufa. Faalamni kun ammoo jireenya hawaasaa irrattimiidhaa fida. Fakkeenyaaf, oomisha midhaaniihir'isuun akka beelli dhufu taasisa. Kanaafuu, namni kamiyyuu faalamni qilleensaa akkahinuumamne taasisuu qaba.

Dabalee - C

Qaamolee jechaa akka jechaatti fudhachuu (Q/B fuula 3)

Bs: As ilaalaa [tokko tokkoon
agarsiisaa dubbisuu]

Bs: Jecha ‘**nam-**’ jedhu nibeekna
jecha kanatti ‘-oota’ yoo maxxansine
‘namoota’ ta’a.

(gabatee gurraacha irratti
barreessuu)

Bs: Jechi ‘nam-’ jedhu nama tokkoof
yoo ta’u, ‘namoota’ kan jedhu
ammoo nama lama yookiin lamaa ol
ta’uu agarsiisa.

Bs: Mee amma immoo waliin
haa hojjennu.

Bs: Jechaafi qaamolee jechaa
gabatee gurraacha irratti
barreessuu.

‘hool-...-ota’

Bs fi Bt: Tokko, tokkoon
dubbisuu [Yeroo dubbisan
barsiisaa/tuun agarsiisuu]

Bs: Jechi ‘**hool-**’ jedhu ‘-ota’
yoo maxxanfate, akkamitti
barreffama?

Bs fi Bt: ‘hoolota’

Bs: Amma immoo
dhuunfaadhaan hojjettu.

Kitaaba keessan Hojii 3

baasaa. [**Bt**, Kitaaba isaanii

nibaasu.]

Bs: Hojii 3 dabtara

keessan irratti hojjechuun

walitti agarsiisaa.

[**Bt**,hojjechuun walitti

agarsiisuu.]

[**Bs:** daree keessa

naanna'uun hordofuu

qajeelchuu, sirreessuu]

Hojii 3: Qaamolee jechootaa walitti makuun barreessi. (KB fuula 1)

Fkn.nam-...-oota → namoota

hool-...-ota → hoolota

1.sar-...-oota → _____

3.barsiis-...-ota → _____

2.jech-...-oota → _____

4.bineensi-...-ota → _____

Waraqaa mirkaneeffannaa

Ani qorataan maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame,qorannoon kun hojii koo ta'uu isaafi kanaan dura Yuunivarsiitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebbaaf hindhihaanne ta'uu isaa,akkasumas wabiileen qorannoo kanaaf dubbise haala seera qabeessa ta'een fudhadhee,wabii keessatti kaa'uu koo nan mirkaneessa.

Maqaa_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____